

Ukrayna-İran İlişkilerinde Değişim Süreci: 1991-2023

Vildane Özkan¹

Özet

Makalenin amacı, 1991-2023 yılları arasında Ukrayna ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin hangi etkenlerle nasıl biçimlenip değiştiğini sosyolojik bir çerçevede çözümlemektir. Büyük ölçüde Ukrayna merkezli kaynaklardan oluşan veriler, nitel araştırma yönteminin alan yazını tarama tekniği ile toplandı. Bulgular, kurumsal güç ilişkileri yaklaşımıyla verilerin tematik betimsel analiziyle elde edildi. Bu bağlamda üç temel bulguya ulaşıldı. İlk olarak; Ukrayna ve İran arasındaki ilişkiler 1991'den neredeyse 2020'ye kadar çok boyutlu işbirliği yönünde gelişti. Ukrayna, İran ile ilişkisini geliştirerek bir yandan ekonomik cüküşten çıkmaya, diğer yandan Rusya'dan bağımsızlaşmaya çalışıyordu. İran ise, Ukrayna ile ilişkisini geliştirerek bir yandan ayrı bir pazar bulmuştu, diğer yandan Rusya'dan bağımsız bir biçimde Sovyet teknolojisinden yararlanıyordu. İkinci olarak; 1991'den beri Ukrayna ve İran, aralarındaki ikili ilişkiyi üçüncü tarafların etkisi altında kalmadan sürdürmeye çalışmaktaydı. Ancak bu, günümüze kadar sadece kısmen mümkün olabildi. Ukrayna-İran ilişkisi, her iki tarafın özellikle ABD ile ilişkisinden sürekli etkilendi. Ukrayna-İran ilişkisinin, üçüncü tarafların etkisinden uzaklaştığı ölçüde işbirliğine yaklaştığı, ABD ve Rusya gibi üçüncü tarafların etkisinde kaldığı ölçüde ise aşırı istikrarsızlaşarak neredeyse düşmanlığa yaklaştığı söylenebilir. Üçüncü olarak; Ukrayna-İran ilişkisinin işbirliğinden neredeyse düşmanlığa doğru evrilmesine yol açan dört belirgin ve ardışık olay şöyledir: 2018'de İran'a karşı uygulanan Amerikan yaptırımları, Mayıs 2019'da Ukrayna Cumhurbaşkanı Vladimir Zelenski döneminin başlaması, Ocak 2020'de İran'da Ukrayna havayollarına ait sivil bir uçağın yanlışlıkla düşürülmesi ve Eylül 2022 itibarıyla Rusya'nın İran yapımı kamikazelerle Ukrayna'ya saldırması. Ukrayna-İran ikili ilişkilerine odaklanan bilimsel çalışmaların sayısının çok az olması nedeniyle, makale söz konusu eksikliği bir ölçüde gidermeye de yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, İran, Üçüncü Taraf, İşbirliği, Çatışma

The Process of Change in Ukraine-Iran Relations: 1991-2023

Abstract

The aim of the article is to analyze in a sociological framework, how the relations between Ukraine and the Islamic Republic of Iran were shaped and changed between the years 1991-2023. The data, consisting largely of Ukraine-based sources, were collected by the literature review technique of the qualitative research method. The findings were obtained by thematic descriptive analysis of the data in the context of institutional power relations. In this context, three main findings were reached. Firstly; relations between Ukraine and Iran developed in the direction of multidimensional cooperation from 1991 to almost 2020. Ukraine, on the one hand, was trying to get out of the economic collapse by improving its relationship with Iran, and on the other hand, it was gaining independence from Russia. Iran, on the other hand, found a separate market by improving its relationship with Ukraine, on the other hand, it was benefiting from Soviet technology independently from Russia. Secondly; since 1991, Ukraine and Iran have been trying to maintain their bilateral relationship without the influence of third parties. However, this has been only partially possible so far. The Ukraine-Iran relationship has been constantly affected by the relationship of both sides, especially with the United States. It can be said that the Ukraine-Iran relations approach cooperation to the extent that it moves away from the influence of third parties, and approaches almost hostility by becoming extremely destabilized to the extent that it is influenced by third parties such as the USA and Russia. Thirdly; The four distinct and sequential events that led to the evolution of the Ukraine-Iranian relationship from cooperation to almost hostility are as follows: US sanctions against Iran in 2018, beginning of the term of President of Ukraine Vladimir Zelensky in May 2019, accidental shooting down of a civilian plane of Ukrainian airlines in Iran in January 2020, and by September 2022, Russia attacked Ukraine with Iranian-made kamikazes. Since the number of scientific studies focusing on the Ukraine-Iran bilateral relations is very few, the article is also aimed at eliminating this deficiency to some extent.

Keywords: Ukraine, Iran, Third Party, Cooperation, Conflict

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı Etik kurul kararı gerektirmektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları V.Ö'nün makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı Üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması bulunmamaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, vildaneozkan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1534-9948

1. Giriş

Bazı analistlere göre Ukrayna ve İran, 2023 yılında “Batı” için en büyük zorluklardan ikisi olacaktır (Freedom, 2023). Zbigniew Brzezinski’ye göre ise Ukrayna ve İran, Amerikan tasarımı “Batı” için Avrasya’daki beş jeopolitik eksenden ikisidir (Ofitsinskiy, 2005, s. 92). Bu bağlamda Ukrayna ve İran’ın sadece ayrı birimler olarak değil, aynı zamanda aralarındaki ilişkinin de incelenmeye değer olduğu söylenebilir.

1991 yılı sonrasında yaklaşık olarak otuz yıl boyunca Ukrayna ve İran arasındaki ikili ilişkiler, büyük ölçüde çok boyutlu işbirliği yönünde gelişti. Bu bağlamda Ukrayna ve İran arasında tarım, gıda, ilaç, gaz ve petrol, nükleer enerji, elektronik ve makine, silah sanayi, havacılık, uçak ve vagon yapımı, adli yardım, suçluların karşılıklı iadesi, eğitim, kültür, sanat ve spor gibi alanlarda çok sayıda ikili işbirliği anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaların bir kısmı, genellikle ABD gibi üçüncü tarafların engelleyici etkisi nedeniyle uygulamaya geçirilememiş olsa da yine de bir kısmı uygulanabildi. Ukrayna ve İran, aralarındaki ikili ilişkiyi ABD ve Rusya gibi üçüncü tarafların bozuk işlevsel etkisi altında kalmadan sürdürmeye çalışmaktaydı. Ancak bu, 1991’den beri sadece kısmen mümkün olabildi.

Makalenin amacı, 1991-2023 yılları arasında Ukrayna ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki karmaşık ilişkilerin hangi etkenlerle nasıl biçimlenip değiştiğini tarihsel ve kültürel sosyoloji çerçevesinde çözümlenektir. Kültürel sosyolojik çerçeve dolayısıyla politik yapı, kültürel değer ve eyleyicinin etkisi üzerinde durularak yapılan çözümlenme; tarihsel sosyolojik çerçevenin esasını oluşturan incelenen bir ilişkiyle ilgili olayların çizgisel ve ardışık olarak izlenmesi gerektiği ilkesine dayanılarak, 1991’den 2023 yılına kadar Ukrayna ve İran’da göreve gelen cumhurbaşkanlarının görev süreleri esasında ardışık dört dönemdeki olaylar temeline dayandırılmaktadır.

Son olarak, yine kültürel sosyolojik çerçevede, ikili ilişkilerin birer cisimleşmiş göstergesi olan görsel boyuta da kısaca değinildi. Ukrayna-İran ilişkilerini inceleyen bilimsel çalışmaların oldukça az sayıda olması gibi, Ukrayna-İran ilişkilerinin görsel boyutunun kayıtlarının da oldukça az sayıda olduğu söylenebilir. Ulaşılabilen az sayıdaki görseller arasından, ikili ilişkilerdeki değişimi simgeleyen görseller seçildi. Böylece, 1991’den 2023’e kadar değişen Ukrayna-İran ilişkisini görsel açıdan da ifade etme amaçlandı. Çünkü kültürel sosyoloji açısından, görsel kayıtların giderek arttığı günümüzde toplumsallığın ve ilişkilerin görsel temsilleri de önemli olmaktadır.

Veriler, büyük ölçüde Ukrayna merkezli bilimsel ve medyatik kaynaklardan nitel araştırma yönteminin alan yazını tarama tekniği ile toplandı. Ayrıntılı, çok boyutlu ve somut alan verileriyle temellendirilen bulgular, iki ülke arasındaki ilişkilerin değişim sürecini yansıtan tematik betimleme tekniği kullanılarak elde edildi. Ayrıca bulguların yorumlanması kurumsal güç ilişkileri çerçevesinde yapıldı. Kurumsal güç ilişkileri çerçevesine göre, ilişkideki taraflar arasındaki etkileşimler çeşitli kurumsal süreçler tarafından etkilenen bir güç mücadelesidir. Ukrayna ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkiler, ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmalarda en az konu edinilen politik-kültürel ilişkilerden biridir. Bu bağlamda, makale ilgili alan yazınına katkı sağlaması açısından önem arz eder.

2. Ukrayna’da Kravçuk ve Kuçma, İran’da Rafsancani ve Hatemi Dönemi: 1991-2005

24 Ağustos 1991’de Ukrayna, SSCB’den resmi olarak ayrıldı. Ukrayna’nın 1991-1994 yılları arasında birinci Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk, 1994-2005 yılları arasında ikinci Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma oldu. İran’da ise, 1989-1997 yılları arasında İslam Cumhuriyeti’nin dördüncü Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani, 1997-2005 yılları arasında beşinci Cumhurbaşkanı Seyyid Muhammed Hatemi görev yaptı.

Kültürel sosyolojik çerçevede, eyleyicilerin ilişkilerdeki etkisi en az yapılar ve değerler kadar dikkate değerdir. Bu nedenle ilişkinin başladığı dönemdeki cumhurbaşkanları konumundaki eyleyiciler önemli olmaktadır. Böylece, Ukrayna ve İran arasındaki ilk diplomatik ilişkiler, Kravçuk ve Rafsancani döneminde başladı. İran İslam Cumhuriyeti, SSCB’nin çöküşünden olabildiğince yararlanmaya çalıştı. Bu amaçla İran, 25-26 Aralık 1991 tarihinde SSCB’nin resmi olarak dağılmasıyla birlikte Ukrayna ile

ilişkilerini hemen geliştirmeye girişti.

25 Aralık 1991’de İran İslam Cumhuriyeti Ukrayna’nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri oldu. 22 Ocak 1992 tarihinde Kiev’de İran Büyükelçiliği açıldı ve Ukrayna-İran arasında ikili diplomatik ilişkiler başladı. Diplomatik ilişkilerin ilk adımı, 22 Ocak 1992 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Vilayeti’nin Ukrayna’ya yaptığı resmi ziyaret ve iki ülke arasında imzalanan diplomatik protokol ile atıldı. 28-29 Ocak 1992’de İran’ın Petrol Bakanı Ukrayna’yı ziyaret etti. 1992-1998 yılları arasında Kiev’de ilk İran Büyükelçisi olarak Behzad Mezaheri görev yaptı (İran İslam Cumhuriyeti’ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2020).

25-26 Nisan 1992’de, Ukrayna Cumhurbaşkanı Kravçuk, İran Cumhurbaşkanı Rafsancani’nin daveti üzerine ilk İran ziyaretini yaptı. Sonrasında karşılıklı ikili ziyaretler sürdü. Bu ziyarette iki ülkenin cumhurbaşkanları (Rafsancani ve Kravçuk), Ukrayna-İran ilişkilerinin kuruluş belgesini imzaladılar. Ukrayince (Ukraynaca)² ve Farsça olmak üzere iki dilde düzenlenen ve on dört maddeden oluşan belge, “Ukrayna ve İran İslam Cumhuriyeti arasında dostça işbirliği ilkeleri bildirgesi [Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран]” adını taşımaktadır. Bildirgede, her iki ülkenin de birbirlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı, sınırların dokunulmazlığı ve birbirlerinin içişlerine karışmama ilkelerinin kılavuzluğunda dost devletler ve eşit ortaklar olarak ilişkilerini geliştirmeleri öngörülmektedir. Bildirge, Ukrayna ve İran arasında imza sahibi ülkeye karşı güç kullanımını da engellemektedir. Çeşitli alanlarda işbirliğinin sözleşme ve yasal dayanağı şunları içermektedir: 9’u eyaletler arası, 10’u hükümetler arası ve 18’i departmanlar arası olmak üzere yaklaşık 37 geçerli belge (İran İslam Cumhuriyeti’ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2020; Panova ve Jevago, 2022, s. 19; Rada, 1992).

Aynı yılın Ekim ayında Tahran’da Ukrayna Büyükelçiliği açıldı. 1993-1996 yılları arasında Tahran’daki ilk Ukrayna Büyükelçisi ise Maydan İvan Grigoroviç oldu (İran İslam Cumhuriyeti’ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2020). Ukrayna için İran, “Yakın ve Orta Doğu” bölgesinde gelecek vaat eden ekonomik ortaklardan biriydi (Pidru4niki, t.y.). İran için ise, Batılı üreticilerle karşılaştırıldığında Ukrayna çok daha işlevseldi, çünkü Ukrayna, İran gibi alıcılara neredeyse herhangi bir siyasi koşul dayatmıyordu. Ukrayna, 1992-1998 yılları arasındaki dönemde (farklı ülkelere toplamda) 32 milyar Amerikan doları değerinde silah sattı. Bu, Ukrayna’nın bağımsızlık dönemindeki yabancı yatırımın yaklaşık olarak altı katıdır. 1990’lı yıllarda Ukrayna’nın sattığı silahların alıcıları, 1970’ler ve 1980’lerde genellikle SSCB’nin müşterileriydi: İran, Irak, Yemen, Eritre, Somali, Pakistan, vb. gibi. Ukrayna’nın en büyük sözleşmeleri arasında 12 adet An-74 uçağı satışı (132,9 milyon Amerikan doları) ve İran’da An-140 yolcu uçağı üretim tesisi inşası (195,2 milyon Amerikan doları) yer almaktadır (Ofitsinskiy, 2005, s. 160, 163).

Ukrayna’nın ikinci Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma, birinci Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk’a benzer bir biçimde, İran’la bir dizi işbirliği projesi üstlendi. Ancak Kuçma döneminde, Ukrayna ve İran arasındaki ikili ilişkilerde ABD müdahalesi ve engeli açıkça görülmeye ve etki yaratmaya başladı. İran’ın *Press* medyasında da görüşleri yayımlanmış olan Ukraynalı gazeteci, oryantalist ve insan hakları eylemcisi Andrey Buzarov, birçok Ukraynalı yorumcu gibi, Ukrayna-İran ilişkilerinin ABD’ye bağımlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu konudaki temel örneklerden biri “Albright sendromu” ya da “Buşehr sendromu” olarak da adlandırılmaktadır (Buzarov, 2018). İran, 1979’daki “İslam Devrimi”nin sonuçları nedeniyle 1980’lerde durdurulan Buşehr’de bir nükleer enerji santrali inşa etme projesini yeniden başlatmaya karar verdi. 1995 yılında İran, bir Rus şirketi ile nükleer santral inşasına ilişkin bir sözleşme imzaladı. Rusya, türbinleri üretmesi beklenen Ukrayna’nın Harkiv kentindeki “Turboatom” işletmesi ile birlikte diğer birkaç Ukraynalı işletmeyi alt yüklenici olarak çalıştırmayı kabul etti. 1996-1997 döneminde İran, Buşehr’deki nükleer santral için Ukrayna’ya iki türbin imalatı siparişi verdi. Ukrayna için siparişten elde edilen kâr, Harkiv bölgesi “Turboatom” tarafından 50 milyon Amerikan doları olarak tahmin edildi. ABD

² Günümüzde Ukrayna’daki resmi dilin adı, Türk araştırmacıların bazıları tarafından tarihe ve kültüre atıf yapılarak “Ukrayince” ya da “Ukraine” olarak, bazıları tarafından devletin adına atıf yapılarak “Ukraynaca” olarak ifade edilmektedir. Ancak bugünkü Ukrayna devletinin varlığından önce de söz konusu dil, kültürel ve tarihsel olarak mevcut olduğu için, bu çalışma kapsamında devlet merkezli adlandırma yerine kültür ve tarih merkezli adlandırma tercih edilerek “Ukrayince” ifadesi kullanılmaktadır.

tarafından baskı, ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Avrasya İşleri Bürosu çalışanı, eski Kiev büyükelçisi Steven Pifer ve ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright tarafından yapıldı. Mart 1998'de Albright'ın Ukrayna'ya yaptığı ziyaret sırasında Kiev'i bu siparişi reddetmeye ikna etti ve Ukrayna için daha güvenli siparişler bulma sözü verdi. Ardından Leonid Kuçma, Ukrayna'nın ABD ile işbirliği girişimi karşılığında Buşehr projesine katılmayı reddettiğini bildirdi. Amerikan baskısı altında Buşehr nükleer enerji santrali projesinin reddedilmesiyle birlikte hem İran hem Ukrayna büyük maddi zarara uğradılar (Buzarov, 2018; Kravçenko, 2023; Ofitsinskiy, 2005, s. 125-126; Zamyatin, 1998).

Ukrayna, balistik füze üretimi ve nükleer santrallerin işletilmesi alanında geniş deneyime ve kalifiye uzmanlara sahiptir. Bu nedenle, Ukrayna'nın ABD'nin baskısıyla İran'ın Buşehr kentindeki nükleer santralin inşasına katılmayı reddetmesi kolay bir karar değildi. İran, Irak, Libya ve Kuzey Kore'nin nükleer silahlarının oluşturulmasına eski SSCB'den uzmanların katılma olasılığı yüksek görülüyordu. Bu konuda üretilen senaryolar, 1990'larda Sovyet sonrasında Hollywood montaj hattında üretilen bir düzineden fazla ucuz aksiyon filminin temelini de oluşturduğu söylenebilir (Ofitsinskiy, 2005, s. 125-126). Ancak ABD baskısına rağmen Ukrayna, yine de Buşehr nükleer enerji santrali inşası projesine belli bir ölçüde katkıda bulundu. Yüzlerce Ukraynalı nükleer enerji uzmanı, mühendis ve sıradan inşaat işçisi, bazıları aileleri ile birlikte bazıları tek başına, İran'a gitti. 2010 yılında santralin inşaatının tamamlanması öncesi ve sonrasında Buşehr projesinde Ukraynalılar, Rus şirketleri için bireysel sözleşme kapsamında çalıştılar (Erman, 2022; Kravçenko, 2023). Kiev'de Nisan 1994'te kurulan Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'nin (Центр близькосхідних досліджень) yöneticisi İgor Semivolos, Ukrayna'nın Buşehr nükleer santral projesinde işbirliği yapmayı reddetmesi sonrasında ABD'nin Ukrayna'nın kayıplarını telafi etmesi gerektiğini ama bunu yapmadığını ifade etmektedir.

1998'de, İran Büyükelçisi Mezaheri, Ukrayna'nın Buşehr projesinden geri çekilmesi nedeniyle İran'ın memnuniyetsizliğini dile getirdi. Çünkü Mezaheri, İran'ın Ukrayna ile ilişkisindeki temel hedefin Ukrayna'nın sanayi ve teknoloji alanındaki olanaklarından yararlanmak olduğunu belirtti. Ayrıca Mezaheri, Ukrayna ve İran arasında ekonomi, politika ve kültür alanlarında ilişki potansiyellerini arttırmak gerektiğini belirtti (Den, 1998). Sonradan bu süreç "Harkiv girişimleri"ne yol açtı (Buzarov, 2018). Aralık 1999'da Ukrayna'nın Harkiv Eyaleti Bölgesel Yönetimi ve İran'ın İsfahan Eyaleti Valiliği arasında imzalanan işbirliği anlaşması, bölgesel/yerel düzeyde Ukrayna-İran işbirliğini başlattı ve bu, bölgesel/yerel yönetimlerin ve ekonomik yapıların ilgisi göz önüne alındığında ikili ilişkiler için oldukça işlevseldi (Pidru4niki, t.y.).

İran için Ukrayna ile ilişkilerin bir boyutu da Ukrayna'daki Müslüman nüfusla ilgiliydi. Büyükelçi Mezaheri, Ukrayince *Den* gazetesine verdiği bir röportajda Ukrayna'daki Müslümanların durumunu nasıl gördüğü ile ilgili bir soruyu şöyle yanıtladı: "Refah açısından, anladığım kadarıyla durumları kolay değil. Ama bu Müslüman oldukları için değil, Ukrayna'nın yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyledir. İnananların Kırım'da ve diğer bölgelerde daha fazla camisi olmasını istiyorum. İnananlar farklı oranlarda da olsa bir araya geliyorlar. Bunu Donetsk, Zaporijya ve Lviv'de görüyoruz. Ukrayna hükümetinin, Kiev'deki caminin inşaat ve tamamlanmasına yardımcı olmak için fırsatlar bulacağını umduğumu ifade etmek isterim. Cuma namazı ise orada kılınıyor" (Den, 1998).

İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Ekim 2002 tarihinde Kiev'i ziyaret ederek Ukrayna Cumhurbaşkanı Kuçma ile görüştü.³

1991-2005 yılları arasında, Ukrayna-İran ilişkilerinde en büyük başarılarından biri, İran bileşenlerinin belirli bir kısmının eklenmesiyle İsfahan'daki *İran Uçak İmalat Sanayi Şirketi*, Farsça kısaltmasıyla HESA'da An-140 uçağı üretimi için geliştirilen Ukrayna-İran projesiydi. İran'da bu uçaklara İrAn-140 adı verildi. Büyükelçi Mezaheri, bu adın İran'ın ve Antonov An-140 uçaklarının ilk ikişer harflerinin birleşimiyle oluşturulduğunu ifade etti. İran'da üretilen uçak, ilk uçuşunu Şubat 2001'de yaptı. 6-7 Şubat 2001 tarihlerinde Ukrayna'nın o dönemki Başbakanı Viktor Yuşçenko, gösteriye katılmak için İran'a bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi (Den, 1998; Erman, 2022; Sledz, 2001).

³ Görüşmenin içeriğiyle ilgili bir bilgiye ulaşılamadı.

26 Aralık 2003'te İran'ın Bem kentinde meydana gelen yıkıcı depremin ardından, Ukraynalı cerrah ve travmatologları da içeren yardım ekipleri Bem kentine gitti ve Ukrayna tarafından Bem kentinde mobil hastane kuruldu. Ukrayna, insani felaketlerde İran'a sık sık yardım etmiştir. Diğer taraftan Albright, Ukrayna'nın her zaman ABD'nin önemli bir ortağı olduğunu vurguluyordu. Özellikle ABD etkisi altında Ukrayna, kendi nükleer silahlarından vazgeçti, İran'ın nükleer programına yaptığı doğrudan yardımı kesti, Çernobil reaktörünü kapattı, Kosova, Irak ve Birleşmiş Milletler denetimindeki politik-askeri olarak istikrarsız noktalara asker gönderdi (Ofitsinskiy, 2005, s. 254). Örneğin Eylül 2003-2005 yılları arasında Ukrayna'dan toplam 1,650 askeri personel Irak'ta görev yaptı. Ukraynalılar, İran-İrak sınırını devralan Irak sınır müfrezesi ve bölgesel savunma taburunun 1,070 askerini eğitti (Ofitsinskiy, 2005, s. 157).

1999-2003 yılları arasında Kiev'de ikinci İran Büyükelçisi olan Ahmed Sadeg-Bonab, Buşehr nükleer enerji santrali projesiyle ilgili anlaşmayı Ukrayna tarafının feshetmesine rağmen Ukraynalıların Rusya ile birlikte projede yer almaları üzerine şu ifadelerde bulunmuştur: “Rusya ile Buşehr'in inşası için bir sözleşme imzaladık. Ukrayna yüklenici olarak doğrudan Rusya ile çalışıyor. İran'ın bu konuda Ukrayna ile doğrudan ikili bir anlaşması yok. Dolayısıyla bizim tarafımızdan Ukrayna'ya yönelik herhangi bir iddia ya da güvensizlik yoktur ve olamaz da. Bu konuda Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkide bir şey ortaya çıkarsa, bunu kendi aralarında çözmeleri gerekir. Güven sorularından kaçınmak için İran ile Ukrayna arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin sürekli geliştiğini hatırlatmak isterim. Bunun açıklayıcı bir örneği, İran'ın İsfahan şehrinde An-140 uçağının İran-Ukrayna ortak yapımı üretimidir. Bu, güven ve işbirliği, ayrıca ekonomik ve ticari ortaklık beklentisidir” (Kononenko, 2000).

2003 yılında ABD Başkanı George W. Bush, kitle imha silahları elde etme olasılıkları olduğu iddiasıyla Irak, Kuzey Kore ve İran'ı “şer eksen” olarak nitelendirdi. Ukrayna, Bush'un sözde “şer eksen”ne dâhil ettiği ülkelerden birine yasadışı yollardan silah satmakla suçlanıyordu. Financial Times, Eylül 2005'te ABD'nin, İran'a silah satışına ilişkin ABD yasağını ihlal ettiği için adı açıklanmayan bir Ukraynalı özel şirkete yaptırım uyguladığını, ancak o sırada yasağın tam olarak nasıl ihlâl edildiğini ya da hangi silahların satıldığını söylemediğini de eklemektedir (Ukrainska Pravda, 2005).

3. Ukrayna'da Yuşçenko ve Yanukoviç, İran'da Ahmedinejad Dönemi: 2005-2013/2014

Ocak 2005'te yaygın bir biçimde “Turuncu Devrim” olarak bilinen seçim ve protestolar sürecinin ardından Viktor Yuşçenko Ukrayna'nın üçüncü Cumhurbaşkanı oldu ve 2010'a kadar görev yaptı. 25 Şubat 2010'da göreve gelen Ukrayna'nın dördüncü Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç ise, 22 Şubat 2014 tarihinde Maydan protestoları sürecindeki “Onur Devrimi” ile iktidardan düşürülerek ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. İran'da ise, 2005-2013 yılları arasında altıncı Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad dönemi yaşandı. Ukrayna'da Yuşçenko iktidarının başlamasından kısa bir süre sonra Ukrayna'nın İran ile ilişkisi, *Bati* tarafından yeniden sorunsallaştırıldı. Ukrayna, yine İran'a silah satışı yapmakla suçlanıyordu. Konu, KH-55 füzeleriyle ilgiliydi. 5 Aralık 1994'te Leonid Kuçma döneminde ABD, Britanya, Rusya ve Ukrayna arasında imzalanan Budapeşte Protokolü'ne göre Ukrayna, KH-55 füzelerini yalnızca Rusya'ya satacak veya elden çıkaracaktı. Örneğin, 1999'da 575 adet KH-55 füzesi, gaz ücretini ödemek için Rusya'ya verildi.

Yuşçenko'nun göreve başlamasından birkaç gün sonra Ukraynalı milletvekili Grigoriy Omelçenko, önceki cumhurbaşkanı Leonid Kuçma'nın yönetimi sırasında 1999-2001 yılları arasında Ukrayna'nın yasa dışı yollardan İran ve Çin'e 3,000 km menzile sahip 6'şar adet Sovyet yapımı KH-55 seyir füzesi sattığını ve bunun ABD müttefiklerini (Japonya ve İsrail) tehlikeye attığını söyledi. Savaş başlıkları olmadan satılmalarına rağmen, füzelerin nükleer yük taşıma kapasitesi bulunuyordu. Omelçenko, Ukrayna devletinin silah endüstrisi ve satış şirketi olan “Ukrspetsekспорт (Укрспецекспорт)”un yönetimini ve yalnızca İran'a satışlardan 13,5 milyon Amerikan doları kazanan Ukrayna istihbaratı SBU'nun üst düzey yetkililerinden birini suçladı. Cumhuriyet Başsavcılığı konuyu ele aldı. ABD denetiminde davalar açıldı. Davalar sürecinde ilgili taraflardan birçok yetkili kişi, çeşitli nedenlerle yaşamını yitirdi. 4 Nisan 2005'te ABD ziyareti sırasında NBC ile yaptığı röportajda Viktor Yuşçenko,

füzelerin Çin ve İran'a satıldığını doğruladı. 2006 yılında İran Savunma Bakanı Ali Şemhani, ülkenin seyir füzesi üretimi teknolojisinde ustalaştığını duyurdu. İlk kez 2015'te gösterilen 2.000-3.000 km menzilli İran Sumar seyir füzesinin, Ukrayna'dan ihraç edilen KH-55'e dayandığını ileri sürenler bulunmaktadır. 2019'da tanıtılan 1.350 km menzilli İran Huveyzeh seyir füzesi de, Sumar ile aynı "aileye" aittir (Erman, 2022; Ukrainska Pravda, 2005).

2008 yılında İran'daki en büyük sanayi projeleri, şu Ukraynalı şirketler tarafından gerçekleştirildi: *Antonov* (АНТК "АНТОНОВ"), *Motor-Siç* (БАТ "Мотор-Січ"), *Zorya-Maşproekt* (ДП НВКГ "Зоря-Машпроєкт"), *Azovmaş* (БАТ "Азовмаш"), *Kryukiv Vagon Üretim Fabrikası* (Крюківський вагонобудівний завод) vs. (Lahmanyuk, 2012, s. 204; Pidru4niki, t.y.; SCRC, t.y.).

2008 yılında Ukrayna ve İran arasındaki ticaret cirosu 930,908 milyon Amerikan dolarına ulaştı. Böylece 2007 yılına göre yaklaşık olarak %66,8 oranında bir artış söz konusuydu. Ukrayna'dan İran'a yapılan ihracat hacmindeki artış %69,6'yı bularak 859,231 milyon Amerikan dolarına, İran'dan Ukrayna'ya yapılan ihracat ise %48,3 artarak 71,676 milyon Amerikan dolarına ulaştı (Pidru4niki, t.y.).

Ukrayna'da kültürel üretim alanında da İran'a yönelik ilgi artıyordu. Ukrayna'da "doğu çalışmaları" bağlamında en fazla yer tutanlar İranoloji ve Türkoloji çalışmaları olmuştu, Arap çalışmaları bu bağlamda daha az yer bulmuştur. 2008 yılında Kiev'de Ukrayna Doğu Bilimleri Enstitüsü, Kırım Tatarı Ukraynalı tarihçi ve doğu bilimci Agatangel Yuhimoviç Krimskiy'in (1871-1942) eserlerini "İranistika" adıyla yayınladı (Krimskiy, 2008).

2010 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Ulusal Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün (Національний інститут стратегічних досліджень) kıdemli danışmanı Nagorniy (2010, s. 750), İran'ın Ukrayna için "Ortadoğu"daki temel partnerlerden biri olduğunu ifade etmekteydi. 2005-2013 yılları arasında Tahran'daki büyükelçilikte kısa bir ara vererek görev yapan Ukrayna'nın İran'daki eski avukatı Oleksandr Ovçarov'un ifade ettiği gibi, İran'ın Yuşçenko ve Yanukoviç cumhurbaşkanlıkları döneminde Ukrayna'ya karşı tutumu farklıydı. Ovçarov, Yuşçenko'nun görev süresi boyunca ilişkilerinin Washington ve Tel Aviv'e bağlı olduğunu belirtti. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, 2005-2010 yılları arasında Yuşçenko liderliğindeki Ukrayna'yı ABD tarafından denetlenen bir ülke olarak görüyordu. Ancak Rusya ile de yakın ilişkileri bulunan 2010-2014 yılları arasındaki Yanukoviç liderliğindeki Ukrayna'nın, İran ile ilişkili birçok projede yer almaya çalıştığı görüldü (Erman, 2022).

25 Şubat 2010'da Ukrayna'da Viktor Yanukoviç'in iktidara gelişi, BM Güvenlik Konseyi üyelerinin çoğunun, özellikle Rusya ve Çin'in de, nükleer silah geliştirme kuşkusuyla Haziran 2010'da İran'a karşı yaptırımlar için oy kullanmasıyla yaklaşık olarak aynı zamana denk geldi. Oleksandr Ovçarov bu durumu şöyle yorumladı: "Bu durum, Rusya'nın İran'a S-300 uçaksavar tedarikinin kesilmesine yol açtı. Büyük bir skandal yaşandı. İran hemen Ukrayna ile müzakerelere başladı. Bizimle [Ukrayna'yla] ilişkilerin iyileştirilmesini Rusların 'bıyıklarını çekmek' için kullandılar, bazı alanlarda Rusya'yı Ukrayna ile değiştireceklerini gösterdiler." Ona göre, diplomatlar daha sonra İran'la ilişkilerin nasıl geliştirileceğine ve ülkenin yaptırımlar altında olduğunu göz önünde bulundurarak Ukrayna ürünlerinin ihracatının orada mümkün olduğunca nasıl genişletileceğine dair öneriler yazdı. Ovçarov, "öneriler yazdık, hükümetler görüştü, bakanlık başkanları onayladı ama her şey gevezelik düzeyinde kaldı ve hiçbir hareket/uygulama olmadı. İran'a öncelik verilmedi, sadece kültürel işbirliği ve parlamento temasları biraz canlandı" diye ifade etti (Erman, 2022).

Ukrayna'nın Amerikan etkisinde sözleşme iptal etmesi karşısında, bir keresinde İran sert tepki gösterdi ve milyonlarca dolarlık tahıl tedarik sözleşmesini iptal ederek, bunun yerine Mısır'dan daha pahalı tahıl satın aldılar. Ovçarov: "Buna rağmen 2015 yılına kadar İran-140 uçaklarının üretimi için uçak yapımında işbirliği devam etti. İran'daki Ukrayna Büyükelçiliği'ne göre toplamda 19 tanesi inşa edildi. "Büyük ölçekli bir montajdı. Bileşenler, Ukrayna'dan tedarik edildi. İranlılar bunu her zaman olumlu değerlendirdi ve yaptırımların arkasında, uçak yapımında, demiryolu taşımacılığı ve yiyecek temininde Ukrayna ile işbirliği yapmanın mümkün olduğunu söylediler." Ovçarov'a göre, İran koşullarında Rusya ya da Çin'den gelen rakipler tarafından işgal edilebilmesine rağmen, İranlılar Ukrayna pazarını

kapatmadı (Erman, 2022).

Dönemin Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in ABD Başkanı Barack Obama ile görüşmesinin ardından kaleme aldığı ilginç ifadelerden biri de İran ile ilgilidir. Yanukoviç o sırada "kısa bir bilgi alışverişi oldu. Başkan Obama, Harkiv'de inşa ettiğimiz İran'da çalışacak olan laboratuvar için düşük düzeyde zenginleştirilmiş ekipman teslimatı hakkında bilgi istedi" (Erman, 2022; LB.ua, 2012).

Füzelerle ilgili skandal, İran ile işbirliğinde önemli gelişmelerin olmadığı 2005'ten 2016'ya kadar olan döneme denk geldi. 2004'ten 2016'ya kadar, hükümetler arası ekonomik işbirliği komisyonu toplantısı bile yapılmadı. Ukrayna-İran ilişkilerinde bir durgunluk dönemi yaşandı. Sadece Haziran 2005'te, Ulusal Güvenlik ve Savunma Konseyi'nin (Ukrayince kısaltmasıyla: ПНБО) o zamanki sekreteri olan Petro Poroşenko, İran gazını Ukrayna üzerinden Avrupa'ya tedarik etme olasılığını görüşmek üzere İran'ı ziyaret etti. Ancak İran için bu uygun bir zaman değildi. Amerikan karşıtlığıyla bilinen Ahmedinejad, Ağustos 2005'te iktidara geldi (Erman, 2022).

Ukrayna Kültür Bakanı Mihail Kulinyak başkanlığındaki Ukrayna heyeti, 4-5 Mayıs 2012 tarihlerinde İran İslam Cumhuriyeti'ni ziyaret etti. Ziyarette Ukrayna Kültür Bakanlığı ile İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve İslami Yönelim Bakanlığı arasında İşbirliği Niyet Protokolü imzalandı. İran İslam Cumhuriyeti Kültür ve İslami Yönelim Bakanı Seyed-Mohammad Hosseini ile yapılan resmi görüşmede taraflar, kültürel ve sanatsal etkinliklerle ilgili bilgi alışverişini yoğunlaştırma konusunda anlaştılar. Bu bağlamda Ukrayna ve İran; müzik, tiyatro ve görsel sanatlar, sinematografî, yayıncılık ve kütüphane çalışmaları, koruma alanlarındaki uzmanların yanı sıra iki devletin topraklarında meydana gelen kültürel ve sanatsal olaylar ve tarihi kültür ve mimari anıtlarının yenilenmesi hakkında bilgi alışverişini yoğunlaştırma konusunda anlaştılar. Ukrayna'nın şehirlerinden biri ile İran'ın Şiraz kenti arasında doğrudan kültürel ve insani ilişkiler kurulması da kabul edildi. Ayrıca Ukrayna Kültür Günleri'nin 2013 yılında İran'da düzenlenmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Taraflar ayrıca İran'ın yükseköğretim kurumlarında Ukrayince eğitim konusunu da ele aldılar (Ukrinform, 2012, Mayıs 8).

Bu arada Ukraynalılar, İran'ın nükleer enerji endüstrisinin geliştirilmesi için çalışmaya devam ettiler. Şubat 2012'de İran İslam Devrimi'nin 33. yıl dönümü arifesinde İran'ın Ukrayna Büyükelçisi Ekber Kasemi-Aliabadi, *Segodnya* gazetesine bir röportaj verdi. Büyükelçi Kasemi-Aliabadi, ABD ve İsrail ile olası bir savaş hakkında, Ukraynalı nükleer enerji konusundaki bilim insanlarının İran'daki çalışmaları hakkında konuştu. Büyükelçi Kasemi-Aliabadi, ABD'nin İran'ın bilimsel ve teknolojik ilerlemesini engellemek istediğini ifade etti. "Şimdi düzinelerce Ukraynalı bilim adamı ve nükleer enerji alanında uzman, Buşehr nükleer enerji santralinde bilim insanlarımızla çok verimli bir biçimde işbirliği yapıyor" dedi (Erman, 2022; Kovalçuk, 2012).

Ukrayna'nın AB ve NATO'ya yönelimini pekiştiren Maydan protestolarıyla başlayan ve Yanukoviç yönetiminin 22 Şubat 2014'te düşürülmesiyle devam eden "Onur devrimi" gerçekleşti. İran, Ukrayna'yı "ABD'nin destekçileri" arasına dâhil etti. Bazı Ukraynalı gözlemciler, İran'ın sorumluluğunu da sabit tutarak İran'ı, Ukrayna karşıtı bu çeşit ifadelerde bulunmasını asıl "zorlayan"ın Rusya olduğunu ifade ettiler (CPD, 2022, parag. 7; Erman, 2022).

4. Ukrayna'da Poroşenko, İran'da Ruhani Dönemi: 2013/2014- 2019/2021

"Onur Devrimi"nden kısa bir süre sonra seçim yapıldı. 7 Haziran 2014 ve 20 Mayıs 2019 tarihleri arasında Petro Poroşenko, ülkenin beşinci cumhurbaşkanı oldu. Yaklaşık olarak aynı dönemde, 2013-2021 yılları arasında, İran İslam Cumhuriyeti'nin yedinci Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani oldu.

2015-2022 yılları arasında Tahran'daki Ukrayna Büyükelçisi Sergiy Burdilyak, 2018 yılı itibariyle İran'da resmi olarak kayıtlı Ukraynalıların sayısının, çoğu kadın olmak üzere yaklaşık olarak 600-700 kişi arasında olduğunu ifade etmiştir. İran'da gerçekteki Ukraynalı sayısının ise birkaç bin olduğunu söylemiştir. Bunlar arasında Buşehr'deki nükleer enerji tesisinde çalışanlar, denizciler vs. var. Büyükelçi Burdilyak'ın ifadesine göre, Ukrayna, Buşehr projesini reddettiğinde Rus nükleer enerji şirketi *Rosatom* Ukraynalıları Buşehr'de çalıştırmaya başladı, çünkü onlar en iyi ve en deneyimli nükleer uzmanlardı.

Ancak Rusya özellikle 2014'ten sonra Buşehr nükleer tesisinde çalışan Ukraynalıların Ukrayna vatandaşlığından çıkarak Rusya vatandaşlığına geçmelerini talep etmiştir, insanlar işlerini kaybetmekten korktukları için özellikle Ukrayna'nın doğu bölgelerinden bazıları bunu kabul etmiştir (Ukrinform, 2018, Eylül 6).

2015-2017 döneminde çeşitli düzeylerde karşılıklı resmi ziyaretler düzenlendi. 2016 yılında Ukrayna'nın İran ile ilişkilere ilişkin üç ilkeye dayanan Stratejik Vizyonu kabul edildi: 1. Her iki devletin ilişkilerinin dostane karakteri; 2. Üçüncü ülkelerin işbirliğine müdahalesinin ve engellenmesinin önlenmesi; 3. Karşılıklı çıkar: Ukrayna'nın enerji güvenliğinin garantörü olarak İran, İran'ın gıda güvenliğinin garantörü olarak Ukrayna (Panova ve Jevago, 2022: 20).

Buşehr nükleer enerji projesi engellenmiş olsa da İrAn-140 uçakları yapımı projesi uzun süre devam etti. Proje kapsamında İran'da üretilen ilk uçak, ilk uçuşunu Şubat 2001'de yaptı. Ancak 2002-2014 yılları arasında İrAn-140 uçaklarının dört hava kazasının ardından 2015 yılında üretimleri durduruldu. Kazalar nedeniyle Ukrayna'nın Antonov şirketinin An-140 uçakları temelinde üretilen İrAn-140 uçakları kötü bir üne sahip oldu.

Kazalardan ilki 23 Aralık 2002'de İsfahan'da yaşandı. Ukraynalı ve Rus uzmanlar, üretilen ikinci İrAn-140 yolcu uçağının görkemli uçuş töreni için Ukrayna'nın Harkiv havaalanından İsfahan'a doğru uçuştu. Arada Türkiye'deki Trabzon Havalimanı'nda yakıt ikmali yaptı. Soruşturmaya göre, uçağın düşmesinin nedeni pilot hatasıydı. Uçaktaki 45 kişi de yaşamını yitirdi. Yaşamını yitirenlerden 39'u Ukraynalı ve Rus havacılık işletmeleri temsilcileri, üst düzey yöneticileri ve uzmanları, 6'sı mürettebatı. İkinci kazada, 12 Ağustos 2005'te Safiran Havayolları'na ait bir İrAn-140 uçağı, Arak havaalanına inerken ağır hasar gördü, ama kaza sonucunda ölen olmadı. Üçüncüsünde, 15 Şubat 2009'da İrAn-140 uçağı İran'da Şahinşehr yakınlarında düştü ve beş mürettebat öldü. Dördüncü ve son kaza 10 Ağustos 2014'te meydana geldi. İrAn-140 yolcu uçağı, Tahran'dan kalktıktan hemen sonra motoru arızalandı ve şehrin bir yerleşim bölgesine düştü. 40 kişi öldü, 8 kişi ağır yaralandı. Kazanın esas nedeni, kalkıştan sadece 2 saniye sonra meydana gelen elektronik motor kontrolünün arızalanması ve böyle bir durumda pilotların yaptığı hata olarak tanımlandı. Son kazadan sonra İran, Ukrayna şirketleriyle ortak ürettiği İrAn-140 uçaklarının üretimini durdurdu (TCH, 2020).

Temmuz 2015'te ABD, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, AB ve Çin, İran'la nükleer programı konusunda anlaşmaya vardı ve kimi yaptırımlar kaldırıldı. Ukrayna, İran ile imzalanan nükleer anlaşmayı olumlu değerlendirerek, başta tarım ürünleri olmak üzere ülkeye ihracatı artırmak için fırsatları değerlendirme kararı aldı. 2015-2022 yılları arasında Ukrayna'nın İran Büyükelçisi olan Sergiy Burdilyak, İran ile ticaretin gelişmesine katkıda bulundu. Aralık 2015'te Cumhurbaşkanı Poroşenko, Sergiy Burdilyak'ı yeni büyükelçi olarak atadıktan bir süre sonra, 2016'da hükümetler arası işbirliği komisyonu toplantısı yapıldı, Ukrayna Dışişleri Bakanı Pavlo Klimkin İran'ı ziyaret etti. Böylece Ukrayna Dışişleri Bakanı, 15 yıl aradan sonra ilk kez İran'a gitmiş oldu (Erman, 2022).

İran'ın Ukrayna için stratejik önemi, Ukrayna Dışişleri Bakanı Pavlo Klimkin'in 2016 yılında Tahran'a yaptığı ziyaret sırasında esas hatlarıyla belirlendi. İlişki üç temel ilkeye dayandırıldı: 1. İki ülke arasındaki ilişkilerin dostane doğası; 2. İkili ilişkilerdeki işbirliğinin, üçüncü ülkeler tarafından engellenmesinin önlenmesi; 3. İki ülke arasında enerji ve gıda güvenliği alanlarında karşılıklı çıkarlara katkının sürdürülmesi (Bureyko vd., 2019, s. 95-97).

Ancak 2016'da inşa edilen ilkelere rağmen, 2018 yılı ile birlikte Ukrayna'nın İran'la olan enerji işbirliğine ilgisi azaldı.

27 Şubat 2017 tarihinde Tahran'daki İran-Avrasya Araştırmaları Merkezi (IRAS); Ukrayna'nın Tahran Büyükelçisi Sergiy Burdilyak ve İran'ın eski Kiev Büyükelçisi Ekber Kasemi'nin katılımıyla "İran ve Ukrayna - 25 yıllık diplomatik ilişkiler ve beklentiler (Iran i Ukraïna - 25 років дипломатичних відносин і перспектива)" başlıklı bir yuvarlak masa toplantısı düzenledi. Toplantı başkanı Dr. Bahram Amir Ahmadian ikili ekonomik ilişkilerin düzeyini iki ülkenin mevcut kapasite ve potansiyellerinin çok altında olarak nitelendirdi. Sergiy Burdilyak'tan İran ve Ukrayna arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin

genişletilmesi yolundaki mevcut engelleri ve sorunları not etmesini istedi. Siyasi ilişkiler, özellikle de Ukrayna ve Rusya arasındaki anlaşmazlık konusuyla ilgili olarak Amir Ahmadian, İran'ın Batı'ya ve Doğu'ya bağlı olmayan bağımsız konumuna işaret etti. Burdilyak, Kiev-Tahran ilişkilerinin son yıllarda genişlemesi hakkında ayrıntılı olarak konuştu, ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin cumhurbaşkanlığı düzeyinde genişletilmesi yönündeki umudunu dile getirdi. Burdilyak, Tahran ve Kiev arasındaki stratejik ilişkilerin Ukrayna'nın İran'ın sanayi sektörünü, İran'ın da Ukrayna'nın enerji sektörünü garanti altına almasını sağladığını ifade etti. Burdilyak, iki ülke arasındaki diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin yeniden kurulmasına işaret etti ve İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in rolünü çok takdir ettiğini belirtti (İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2017, parag. 1-2).

2017'de Tahran'da gerçekleşen bu toplantıda 2010-2013 yılları arasında Kiev'de Büyükelçilik yapmış olan Ekber Kasemi Ali-Abadi, İran-Ukrayna ilişkilerinde giderilmesi gereken üç sorunun altını çizdi: İlk olarak; Kasemi iki ülkenin potansiyellerinin tam olarak gerçekleşmediğine işaret ederek, İran-Ukrayna arasında imzalanmış olan 35 belgenin sadece yüzde 10'unun uygulamaya geçirildiğini örnek göstererek, yoldaki engellerin bulunup kaldırılması gerektiğine dikkat çekti. İmzalanan anlaşmaların uygulanmasını istedi. İkinci olarak; Kasemi, nükleer anlaşmanın imzalanmasından sonra İran pazarında oluşan atmosferi iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler yolundaki ikinci sorun olarak nitelendirdi. Aynı zamanda yaptırımlara rağmen tüm sektörlerde olmasa da İran ile işbirliğini sürdüren Ukrayna'nın konumunu da takdirle karşıladı. Üçüncü olarak; Kasemi, ayrıca Rusya Federasyonu'na yaptırım uygulanmasını, Ukrayna'nın doğusundaki krizi ve Kırım'ın Rusya'yla *birleşmesini* (присоединение) İran ve Ukrayna arasındaki ilişkilerin genişlemesini etkileyen üçüncü sorun olarak nitelendirdi (İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2017, parag. 7-10).

2018 yılında Ukrayna'nın İran'a yönelik politikası pasifti ve kendi ekonomik gereksinimlerini İran'la ikili işbirliği yoluyla çözmeyi değil, Ukrayna'nın Atlantik ötesi ortağı ABD ile yaptırımlara ilişkin siyasi dayanışma göstermeyi hedefliyordu (Bureyko vd., 2019, s. 95).

Ukrayna Büyükelçisi Burdilyak, Eylül 2018'de Ukrayna medyasına verdiği bir röportajda "İran'da iyi bir imajımız var. Tek yapmamız gereken onu bozmamak!" şeklinde konuştu. Ayrıca Ukrayna'nın ABD politikası nedeniyle İran kadar önemli bir pazarı kaybetmemesi gerektiğini söyledi. "Çıkarlarımızı düşünelim. Her şeyden önce, bugün İran'la çok büyük bir ticaret ciromuz var: geçen yıl [2017] 1 milyar 200 milyon Amerikan dolarını aştı, İranlıların rakamları 1,5 hatta 2 milyar diyor." Burdilyak'a göre İran, Rusya'nın hoşnutsuzluğuna rağmen Ukrayna'dan yılda 3 milyar dolarlık tarım ürünü almaya hazırdı ve Ukrayna İran'dan benzin, mazot, akaryakıt vs. alabilirdi (Ukrinform, 2018, Eylül 5).

Burdilyak, 5 Eylül 2018'de verdiği röportajda, Rusya'nın, Ukrayna'yı İran pazarının dışında tutmak için her şeyi yaptığını belirtmiştir (Ukrinform, 2018, Eylül 5).

İran ile nükleer anlaşmaya karşı çıkan Donald Trump, Ukrayna-İran ilişkilerinin yeniden canlanmaya başlamasından kısa süre sonra ABD'de iktidara geldi. Mayıs 2018'de ABD, İran'la ilgili nükleer anlaşmadan çekildi ve aynı yılın Ağustos-Kasım aylarında ülkeye yönelik yaptırımları yeniledi ve 2019'da İran, nükleer uygulamasını kısıtlamaya başladı. Ancak Ukrayna, İran ile işbirliğini reddetmedi (Erman, 2022).

2018'de, ABD'nin İran'a ve onunla işbirliği yapan tüm şirketlere yönelik bir ekonomik yaptırım paketini getirmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan enerji işbirliği fırsatlarının engellenmesi nedeniyle, Ukrayna ve İran arasındaki ilişkilerde önemli bir düşüş yaşandı.

Önceki yıllarla karşılaştırıldığında Ukrayna'nın İran'la işbirliğine ilgisi bir ölçüde azaldı. 2018 yılında, Ukrayna liderliğinin önemli siyasi belgelerinin ve konuşmalarının büyük çoğunluğunda İran'dan bahsedilmedi. Bu, ABD'nin İran'a karşı başlattığı ekonomik yaptırımların uygulanmasıyla ve Poroşenko yönetiminin de buna uymasıyla açıklanabilir.

2018'de kendisini NATO dışındaki en yakın ABD ortaklarından biri olarak gören Ukrayna, Washington'un İran'a yönelik yaptırımlarının yeniden başlamasını İran'la ilişkilerini azaltmanın bir

işareti olarak gördü. Ukrayna için İran, her şeyden önce, enerji arzında ilginç bir ortak olmaya devam ediyordu. Yaptırımların yeniden başlaması, Ukrayna'nın İran ile işbirliğine yönelik siyasi çıkarlarındaki genel düşüşü önemli ölçüde etkiledi. Bunun bir göstergesi, özellikle Ukraynalı yetkililerin İran'a yapacağı iki ziyaretin süresiz olarak ertelenmesiydi. Söz konusu iki ziyaret, Ukrayna Enerji ve Kömür Endüstrisi Bakanı I. Nasalik ve Altyapı Bakanı V. Omelyan'ın ziyaret planlarıydı. Ayrıca, sonuncusu Mart 2017'de gerçekleşen "Ukrayna-İran Hükümetler Arası Ekonomik ve Ticari İşbirliği Ortak Komisyonu"nun 2018'deki toplantısı iki kez ertelendi. İki ülke arasındaki tüm ekonomik ilişkiler kompleksini koordine eden söz konusu komisyonun çalışmalarını yavaşlatan taraf, Ukrayna'ydı. Ekonomik işbirliğinin sürdürülmesine yönelik açıklamalara rağmen, Ukrayna'da hükümetin aslında ABD'nin tutumuyla dayanışma içinde olduğu görülmektedir (Bureyko vd., 2019, s. 95-97).

Ukrayna ve İran arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde rol oynayan başlıca Ukraynalı kurumsal yapılar şöyledir: Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Kömür Sanayii Bakanlığı, Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı, Altyapı Bakanlığı, Tarım Politikası ve Gıda Bakanlığı (Bureyko vd., 2019, s. 95-97).

Ticaret ve ekonomik işbirliğindeki düşüşün açık bir kanıtı, ticaret dengesi göstergeleridir: 2017'de 482,5 milyon Amerikan doları olan ticaret hacmi 2018'de 360,2 milyon Amerikan dolarına geriledi. Ancak Ukrayna'da İranlı öğrencilerin tarım ve eğitim alanındaki işbirliklerinin etkin bir biçimde devam ettiği söylenebilir (Bureyko vd., 2019, s. 95-97; Panova ve Jevago, 2022, 19).

Enerji alanındaki ikili işbirliğinin azalmasına rağmen, tarım sektöründeki ikili işbirliğinin durumu görece olarak daha iyi bir durumdaydı. Özellikle 2018 göstergelerine göre Ukrayna, İran'a tarım endüstrisi ihracatını 2017 yılında toplam ihracatın %1,3'ünden, 2018'de %1,4'üne yükseltti. Ayrıca, bölge dışı ekonominin geliştirilmesine ilişkin anlaşmanın uygulanmasının bir parçası olarak, İranlı şirketler tahıl yetiştirmek amacıyla Ukrayna'nın Odesa bölgesinde 1,2 bin hektar tarım arazisi kiraladı (Bureyko vd., 2019, s. 95-97).

İran, Ukrayna tahıl alıcıları arasında 7. sırada yer aldı, ancak yine de ihtiyaçlarının çoğunu Rusya'dan aldığı tahılla sağladı ve İran'dan petrol ürünleri tedarik edilmesi de pek etkili olmadı (Erman, 2022).

İran, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin yasadışı olduğunu kabul etti (Ukrinform, 2018, Şubat 20). Şubat 2019'da Kiev'deki İran Büyükelçiliği'nde düzenlenen bir resepsiyonda İran İslam devriminin 40. yıldönümü şerefine bir pasta kesildi (bkz. *Görsel 1*). Resepsiyonda 2018-2022 yılları arasında Kiev'deki İran Büyükelçisi Manuçehr Muradi, "İran'ın uluslararası hukuk temelinde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklediğini yineledi" (SCRC, t.y.).

İkili ilişkiler, ticaret, diplomasi ve sanayi alanlarında yoğunlaşsa da kültür, Ukrayna-İran ilişkilerinin en kolay kurulan boyutlarından biridir. Ukrayna ve İran arasındaki kültürel ilişkiler, diplomatik ve ticari ilişkiler başladığından beri belli ölçülerde gerçekleşmektedir. Bunun nedenlerinden biri, kültürel ilişkilerin örneğin sanayi ya da ticari ilişkiler kadar ABD ya da Rusya müdahalesine uğramamasıdır.

Eylül 2016'da Çin Halk Cumhuriyeti'nde bir etkinlikte Ukrayna ve İran yetkeleri bir araya geldi. İran, Ukrayna ile kültürel işbirliğini daha da geliştirmeye hazır olduğunu ifade etti. Ukrayna ve İran arasında her iki ülkenin karşılıklı olarak kültür merkezi kurması önerisi destek aldı, müzik, tiyatro sanatı, spor vs. alanında işbirliği devam etti. 2016'da yükseköğretim kurumları arasındaki değişim kapsamında Ukrayna Çaykovski Ulusal Müzik Akademisi ve Kiev Gliera Müzik Enstitüsü öğretmenleri İran'ı ziyaret etti (İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2020).

6 Şubat 2017'de Tahran'da Uluslararası Fecr Film Festivali kapsamında İranlı yönetmen Ali Fakhr Mousavi'nin yönettiği Ukrayna filmi "Sonbahar Anıları (Осінні спогади)"nın gösterimi düzenlendi. Şubat-Mart 2017'de Tahran'da gerçekleşen Klasik Satranç Dünya Şampiyonası'na Ukrayna da katıldı. Kadınlar arası satranç yarışmasında Ukraynalı Muziçuk ikinci oldu. 12-17 Ağustos 2017 tarihlerinde Tahran'da düzenlenen 10. Uluslararası Kimya Öğrencileri Olimpiyatı ve 18. Uluslararası Matematik Öğrencileri Olimpiyatı'na, Ukraynalı öğrenci grupları da katıldı (İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2020).

Ukrayna’da yaklaşık olarak 2.000 İranlı öğrenci, eğitim görmektedir (SCRC, t.y.). Ancak 2014 yılı sonrasında, özellikle 2018 yılının ikinci yarısı ile 2019’un başlarında Donetsk Ulusal Tıp Üniversitesi’nde (Донецький національний медичний університет - ДНМУ) çıkan eğitim skandalı sonrasında “Ukrayna Serbest Ticaret Bölgesi”nden alınan yüksek eğitim diplomalarını kısmen ya da tamamen tanımayan ülkeler arasına İran da girmiştir. Çünkü söz konusu eğitim skandalında bazı bölümlerde “yabancı öğrencilere eğitim hizmeti sağlanmadığı” iddia edilmişti (Ulusal Yüksek Öğretim Kalite Güvencesi Ajansı, 2020, s. 227; Ustinov, 2019).

5. Ukrayna’da Zelenski, İran’da Reisi Dönemi: 2019/2021’den Günümüze

20 Mayıs 2019’da Ukrayna’nın altıncı Cumhurbaşkanı olarak Vladimir Zelenski döneminin başlaması, Ukrayna-İran ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşturdu. İran’da ise sekizinci Cumhurbaşkanı olarak İbrahim Reisi, 3 Ağustos 2021’den beri görevdedir.

Ukrayna ve İran arasındaki ilişkiler, 8 Ocak 2020 tarihinde sivil bir Ukrayna uçağının İran ordusu tarafından düşürülmesiyle birlikte hem medyada popülerlik kazandı, hem ilk kez Amerikan yaptırımları dışındaki bir olayla gerildi.

Kiev üzerinden Kanada’ya gitmek üzere Tahran Uluslararası İmam Humeyni Havalimanı’ndan havalanan Ukrayna Uluslararası Havayolları’na ait Boeing 737 tipi yolcu uçağı kalkıştan kısa bir süre sonra İran semalarında düşürüldü. Felakette, uçakta bulunanlardan kurtulan olmadı. 167 yolcu ve 9 mürettebat olmak üzere 176 kişi yaşamını yitirdi. Uçakta bulunanların 73’ü Kanada, 71’i İran, dokuzu mürettebat ikisi yolcu olmak üzere 11’i Ukrayna, 8’i İsveç, 6’sı Afganistan, 4’ü Almanya ve 3’ü İngiltere vatandaşıydı (Caner, 2020; İran İslam Cumhuriyeti’ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2020).

Başlangıçta İran, kazaya karıştığını inkâr etti, ancak birkaç gün sonra Ukrayna yolcu uçağının ülkenin hava savunma güçleri tarafından yanlışlıkla vurulduğunu resmen kabul etti. Bu trajik olay, ABD Hava Kuvvetleri tarafından 3 Ocak 2020’de İran İslam Devrimi Muhafızları’nın Kudüs birimi başkanı Kasım Süleymani’nin öldürülmesinin ardından ABD ve İran arasındaki çatışmanın arka planında gerçekleşti. İran Devrim Muhafızları Ordusu Hava-Uzay Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacızade, hava savunma sistemleri tarafından düşürülen Ukrayna uçağının seyir füzesi olarak algılandığını söyledi. Görevlinin de bu hedefi vurup vurmamaya karar vermesi için sadece on saniyesi olduğunu belirtti. ABD, İran’daki 52 hedefi vurabileceğini açıklamıştı ve Hacızade de bu nedenle İran savunma sistemlerinin tetikte olduğunu söyledi. Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelenski, İran’ın bunun sonuçlarıyla yüzleşmesi gerektiğini söyledi ve ayrıca resmî özür ve tazminat talep etti. İran, uçağın olası bir ABD misilleme saldırısı beklentisiyle o gece yüksek alarm durumunda olan ülkenin hava savunma sistemi tarafından düşürüldüğünü itiraf etti, ancak kurbanların yakınlarına tazminat konusunda anlaşmayı reddetti. İran soruşturmasının nihai raporunda, facianın nedeninin “insan hatası” olduğu belirtildi. Kanada ve Ukrayna, İran’ın tazminat ödemesi konusunda ısrarcı oldu. Kanada ve Ukrayna yetkilileri, soruşturmanın sonuçlarını tatmin edici bulmadılar ve ABD ile askeri tırmanışı durdurmak için uçağın kasıtlı olarak düşürüldüğü versiyonunda ısrar ettiler (Caner, 2020; CPD, 2022; Erman, 2022).

Nisan 2023’te İran’da bir mahkeme, 2020’de Tahran semalarında Ukrayna’ya ait yolcu uçağını düşürmekle suçlanan 10 İranlı askeri mahkûm etti. Uçağın vurulduğu füzeleri ateşleyen hava savunma sistemi komutanına 10 yıl (bazı kaynaklara göre 13 yıl), diğer dokuz ordu mensubuna 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası verildi. İran haber ajansı *Mizan Online*, bu davanın görülmesinin “ülkede son birkaç yılda görülen en önemli, hassas ve karmaşık davalardan biri” olduğunu yazmaktadır. Ayrıca, uçağın düşürülmesine yol açan komutanın eyleminin “durum hakkındaki bilgisizliğinden ve belirlenen hedefin düşmanca olduğuna dair yanlış inancından kaynaklandığı” belirtildi (Klimkovetskiy, 2023).

İran, düşen uçakta yaşamını yitirenlere tazminat vermeyi kabul etti. Ukrayna-İran ilişkilerinin gelişimini destekleyenler, Zelenski’yi düşürülen Ukrayna uçağı ile ilgili olarak İran’ın üzerine biraz fazla gittiği konusunda eleştirmektedir.

Ocak 2020’de uçağın düşürülmesinden sonra Ukrayna ve İran arasında gerçekleşen görüşmelerin temel

konusu, düşen uçakla ilgili olmaya başladı. Böylece Ukrayna ve İran arasında, uçak yapımı, enerji, bilim ve eğitim, ticaret ve tarım alanlarındaki işbirliklerini geliştirme yönündeki çabalar durdu.

Ukrayna’da 2004 yılında İslami Araştırmalar Merkezi kuruldu (Islamicus Studies, t.y.). Merkezin başkanı Aleksandr Aulin ve Andrey Buzarov, Ocak 2020’de yaptıkları bir görüşmede İran’la ilgili görüşlerini paylaştılar ve Ukrayna’nın İran’la ilişkileri hakkında yorum yaptılar. Aulin ve Buzarov, İran’ı ziyaret eden Ukraynalı yazarlar arasında yer almaktadırlar. Aulin, İran’ı ziyaret ettikten sonra İran’la ilgili klişelerde kırılma yaşadığını belirtiyor. “İranlıların protesto hakkı olduğunu, maaşlardan şikâyetin pek olmadığını, bir işçi maaşının ortalama 400 Amerikan doları olduğunu, Tahran’da pek çok restoran olduğunu ve İran yemeklerini ve parkları beğendiğini, Tahran’da pek çok yabancı marka olduğunu, aynı zamanda ülkede çok sayıda özel otomobilin olduğunu gördüğünü” belirtiyor. Ayrıca Aulin, 8 Ocak 2020 tarihinde düşürülen Ukrayna uçağı ile ilgili sorunları, iki ülkenin kendi arasında çözebileceğine inandığını belirtiyor (Buzarov, 2020).

1991’den beri İran ve Ukrayna arasındaki ikili ilişkilerde en gerilimli dönem, Zelenski ve Reisi dönemidir.

Ancak Ukrayna için İran, müzakerelerde her zaman son derece zor ve öngörülemez bir ortak olmuştur. Düşürülen Ukrayna uçağı örneğinde olduğu gibi, İran tarafı, pozisyonunu ani bir biçimde değiştirmeye ve yeni argümanlar sunmaya eğilimlidir. 19 Eylül 2022’de Ukraynalı uzman Malyuga şöyle demektedir: “İran, Rusya’ya Ukrayna’da kullanması için Shahed-129 ve Shahed-191 gibi en gelişmiş askeri insansız hava araçlarından bazılarını sağlamayı kabul ederek Rusya’nın Ukrayna’yı işgalini destekledi. [...] Rusya’nın Ukrayna ile savaşta yenilmesi ve devletimizin [Ukrayna’nın] kendi çıkarlarını aktif olarak desteklemesi durumunda, İran İslam Cumhuriyeti’nin Ukrayna ile işbirliğini yeniden başlatmak için fırsatlar araması beklenebilir” (Malyuga, 2022, parag. 4, 21).

22 Eylül 2021 tarihinde Verhovna Rada adlı Ukrayna ulusal meclisi, “Ukrayna’da Semitizm karşıtlığına karşı mücadele ve Semitizm karşıtlığını önleme yasası”nı oy çoğunluğuyla kabul etti. Rada meclisinde 362 milletvekilinin oy verme biçimi şöyledir: “Evet” diyen 283; “Hayır” diyen 6, “Çekimser” kalan 40 milletvekili oldu. Oy kullanmayan milletvekili sayısı ise 33’tür (Şeremeta, 2021, Eylül 22).

İran’la ilgili meselelerin, genellikle İsrail ile de ilişkili boyutu bulunduğu için, söz konusu yasa önemliydi. Ukrayna’da İsrail ile yakın ilişkiler geliştiren çevrelerin, İran’dan uzak durduğu söylenebilir. Rada meclisindeki yedi parti ve bağımsız milletvekillerinin oy kullanma biçimleri aşağıdaki gibi olmuştur (Glavcom, 2021):

1. Rada meclisinde 244 sandalyeyle iktidarda bulunan aynı zamanda gayri resmi olarak “Cumhurbaşkanı Zelenski’nin partisi” olarak da bilinen *Halkın Hizmetkârı* (Слуга Народу) partisinden 213 “evet”, 5 “çekimser”, oy kullanmayan 13, eksik olan da 13 milletvekili bulunmaktadır. *Halkın Hizmetkârı* partisinden “hayır” oyu kullanan olmadı.
2. Rada meclisinde 44 sandalye ile ikinci büyük parti olan ve Rusya yanlısı olarak bilinen Viktor Medvedçuk’un liderliğindeki *Yaşam İçin Muhalefet Platformu* (Опозиційна Платформа-За Життя) partisinden 21 “evet”, oy kullanmayan 7, eksik olan da 16 milletvekili bulunmaktadır. *Yaşam İçin Muhalefet Platformu* partisinden “hayır” ve “çekimser” oyu kullanan olmadı. Medvedçuk, ikinci Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma ile de yakın çalışma arkadaşıydı.
3. Rada meclisinde 27 sandalye ile üçüncü büyük parti olan aynı zamanda Zelenski’den önceki Avğuracı cumhurbaşkanı Petro Poroşenko’nun liderliğini yaptığı parti *Avrupa Dayanışması* (Європейська солідарність) partisinden, 1 “hayır”, 21 “çekimser”, 1 oy kullanmayan, 4 oylamaya katılmayan milletvekili bulunmaktadır. *Avrupa Dayanışması* partisinden “evet” oyu kullanan olmadı. Parti lideri ise, başka bir deyişle beşinci cumhurbaşkanı Poroşenko, oylamaya katılmadı.
4. Rada meclisinde 25 sandalye ile dördüncü büyük parti olan *Tüm Ukrayna Birliği “Atayurdu”* (Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”) partisinden 13 “evet”, 5 “çekimser”, oy

kullanmayan 2, eksik olan da 5 milletvekili bulunmaktadır. *Tüm Ukrayna Birliği "Atayurdu"* partisinden "hayır" oyu kullanan olmadı.

5. Rada meclisinde 22 sandalye ile beşinci büyük parti olan *Gelecek İçin Partisi Meclis Grubu* (Депутатська група Партія "За майбутнє") oluşumundan 13 "evet", oy kullanmayan 2, eksik olan da 7 milletvekili bulunmaktadır. *Gelecek İçin Partisi Meclis Grubu* oluşumundan "hayır" ve "çekimser" oyu kullanan olmadı.
6. Rada meclisinde 20 sandalye ile altıncı büyük partilerden biri olan *Ses* (Голос) partisinden 5 "hayır", 7 "çekimser", oy kullanmayan 2, oylamaya katılmayan 6 milletvekili oldu. *Ses* partisinden "evet" oyu veren olmadı.
7. Rada meclisinde 20 sandalye ile altıncı büyük partilerden biri olan "*Güven*" *Meclis Grubu* (Депутатська група "Довіра") oluşumundan 16 "evet", oy kullanmayan 3, oylamaya katılmayan 1 milletvekili oldu. "*Güven*" *Meclis Grubu* oluşumundan "hayır" ve "çekimser" oyu kullanan olmadı.
8. Rada meclisinde parti dışı bağımsız milletvekili sayısı 20'dir. Bağımsız milletvekillerinden 7'si "evet", 2'si "çekimser" oy kullandı, 3'ü oy kullanmadı, 8'i oylamaya katılmadı.

Görüldüğü gibi Rada meclisindeki iki partiden tek bir "evet" oyu çıkmadı. Söz konusu iki parti, beşinci Cumhurbaşkanı Petro Porosenko'nun lideri olduğu *Avrupa Dayanışması* partisi ve eski Ukraynalı müzisyen ve ünlü Okean Elzi müzik grubunun lideri Svyatoslav Vakarcuk'un girişimiyle 2019 yılında kurulan *Ses* partisidir. Ayrıca hem Batı etkisindeki Zelenksi'nin *Halkın Hizmetkârı* partisinin hem Rusya'nın etkisindeki *Yaşam İçin Muhalefet Platformu* partisinin yoğun olarak "evet" oyu kullanmaları dikkat çekicidir.

Kısa bir süre sonra Rada meclisindeki oylama konusuyla ilişkili bir anket uygulandı ve sonuçları medyada paylaşıldı: 25 Kasım - 13 Aralık 2021 tarihleri arasında Kiev Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü, "İsrail-İran çatışmasında kimi destekliyorsunuz?" sorusunu içeren bir anket düzenledi. Anket, Ukrayna'nın Kırım ve Donbas bölgeleri dışındaki bölgelerinde 18 yaş ve üzeri 2,000 Ukraynalı katılımcıyla telefonda görüşme tekniğiyle gerçekleştirildi. Hata payı, %2,4'tür. Anket sonuçlarına göre, Ukraynalıların yarısından fazlası (%53,9) her iki tarafı da desteklemiyor; İsrail'i desteklediğini ifade edenlerin oranı %27,5; böyle bir çatışmanın varlığından haberdar olmadığını söyleyenlerin oranı %9,1; "yanıtlaması zor bir soru" diyenlerin oranı %8 ve İran'ı desteklediğini ifade edenlerin oranı ise %1,4'tür (Şeremeta, 2021, Aralık 24).

Ukrayna ve İran arasındaki ilişkilerde Rusya'nın Ukrayna'ya karşı 2014 yılı başlarında başlattığı bölgesel saldırı süreci, 24 Şubat 2022 tarihinde tüm Ukrayna'yı kapsayacak bir biçimde genişletildi. Eylül-Ekim 2022 itibarıyla Rus ordusunun Ukrayna'yı İran yapımı kamikazelerle vurduğunun açığa çıkması, Ocak 2020'de düşürülen Ukrayna uçağı ile aşırı gerileyen Ukrayna-İran ilişkilerini, neredeyse tamamen kopardı.

17 Şubat 2022 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Ukraynalı mevkidaşı Dmitro Kuleba'yı Rusya ile mevcut durumu diplomatik kanallardan çözmeye çağırdı. Telefon görüşmesinde Abdullahiyan, İran İslam Cumhuriyeti'nin milli bayramını ve İran-Ukrayna arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 30. yıldönümünü kutlayan Kuleba'ya teşekkür etti. Kültürel, ekonomik ve ticari alanlarda işbirliği fırsatlarının altını çizdi ve Ukrayna'da çok sayıda İranlı öğrencinin varlığının bu tür fırsatların kanıtı olduğunu söyledi. İran'da Reisi yönetiminin Kiev'le ikili ilişkileri genişletme kararlılığını vurguladı. Abdullahiyan, Ukrayna-Rusya kriziyle ilgili mevcut durumun diyalog ve diplomatik kanallar yoluyla ve üçüncü tarafların müdahalesi olmadan çözülmesini umduğunu da ifade etti. Abdullahiyan, "İran, bölgede barış ve istikrar için çalışıyor ve krizin barışçıl bir şekilde çözülmesine yardımcı olmaya hazır" dedi. Ukrayna Dışişleri Bakanı Kuleba, İran-Ukrayna ilişkilerinin iyi ve istikrarlı olduğunu söyledi. Kuleba, İran'ın Ukrayna-Rusya krizi konusundaki ilkeli tutumunu övdü ve Kiev'in savaş değil, diplomatik, barışçıl bir çözüm aradığını vurguladı. Ukraynalı yetkili, İran ve Ukrayna arasındaki ticari etkileşimin büyümesinden de bahsetti ve bunun daha da artması yönündeki umudunu dile getirdi (IRNA-Rusça sayfası, 2022).

24 Şubat 2022’de başat söylemin “Ukrayna savaşı” olarak adlandırdığı süreç başladı. Bu süreç, Ukrayna-İran ilişkilerindeki neredeyse tüm işbirliği alanlarını hızlıca kapattı. Neredeyse sadece birkaç kültürel etkileşim kaldı.

Rusya’nın Ukrayna’ya karşı savaşının 2014 yılında kısmen başlayıp, 2022 yılında toptan hale gelmesiyle birlikte Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler önemli ölçüde gelişti. Böylece İran’ın hem Rusya hem Ukrayna ile ilişkilerinde dengeli bir seyir izlemesi zorlaştı. Ancak İran, Cumhurbaşkanı Reisi hükümetinin ilan ettiği “Doğu’ya bakış” politikası bağlamında, Rusya’yı “Batı etkisine” karşı dengeleyici bir ortak ve İran’ın bekasına destek olarak görmektedir (Proroçenko, t.y.).

1 Mart 2022 tarihinde İran’ın Yüce Lideri Ayetullah A. Hamaney, İran’ın Ukrayna-Rusya savaşının sona ermesinden yana olduğunu söyledi. Ukrayna’daki krizin sona erebilmesi için, temel nedeninin doğru tespit edilmesi gerektiğini ve krizin esas sorumlusunun ise ABD olduğunu ifade etti ve Ukrayna’yı “ABD politikasının kurbanı” olarak nitelendirdi. İran liderliği, Ukrayna savaşında ABD’yi sorumlu, Rusya’yı ise kendini savunan olarak gördü (Khamenei.ir, 2022).

14 Mart 2022 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmitro Kuleba ile telefon görüşmesi yaptı. Abdullahiyan, İran İslam Cumhuriyeti’nin Ukrayna krizini çözmek için her türlü siyasi çabayı desteklediğini ve İran’ın Ukrayna’da, Afganistan’da, Yemen’de veya herhangi başka bir yerde istisnasız savaşa karşı olduğunu ifade etti. Abdullahiyan, İran’ın Polonya Dışişleri Bakanlığı ile işbirliği içinde Ukraynalı mültecilere yardım sağlamak için Polonya-Ukrayna sınırında Kızılay’a bağlı bir sağlık tugayı kurmayı planladığını da söyledi (Erman, 2022).

15 Temmuz 2022 tarihinde Kuleba ve Abdullahiyan arasında yapılan bir telefon görüşmesinde Abdullahiyan Rusya’nın Vinnitsya’ya düzenlediği saldırının kurbanlarına başsağlığı diledi. Kuleba, Ukrayna’nın pozisyonunu vurgulayarak “Rusya kimseden askeri yardım almamalı” şeklinde konuştu. Abdullahiyan, Kuleba’ya Rusya’nın çalınan Ukrayna tahılını İran’a satamayacağı konusunda güvence verdi (Ukrayna Dışişleri Bakanlığı, 2022).

18-19 Temmuz 2022’de Putin’in İran ziyareti ve ülkenin dini lideri Ayetullah Ali Hamaney ile müzakerelerin ardından, Temmuz ayında medyada İran savaş uçaklarının Rusya’ya olası tedariki hakkında haberler çıktı. İran Dışişleri Bakanlığı, Ukrayna’ya defalarca İran silahlarının Rusya’ya tedarik edilmeyeceğine dair güvence vermesine rağmen, 13 Eylül’den bu yana Ruslar, askeri tesislere ve enerji altyapısına saldırmak için İran yapımı dronları (Shahed-129 ve Shahed-191) kullanmaya başladı. Ekim 2022’de, İran’ın Fateh-110 ve Zolfaghar balistik füzelerini Rusya’ya gönderme olasılığı hakkında Ukrayna mediasında haberler çıktı. Tahran yönetiminin “Rusya’ya silah tedarik ettiği” gerekçesiyle ve İran’a ait ilk insansız hava aracının düşürülmesinin ardından, 23 Eylül 2022’de Ukrayna, İran’ın Kiev Büyükelçisi Menuçehr Muradi’nin akreditasyonunu iptal etti ve büyükelçilikteki diplomat sayısını önemli ölçüde azaltma kararı aldı. 18 Ekim’de Dmitro Kuleba, İran’la diplomatik ilişkilerin kesilmesi için Cumhurbaşkanı Zelenski’ye bir teklif sundu (CPD, 2022).

İran’daki eski Ukraynalı avukat Oleksandr Ovçarov, Dmitro Kuleba’nın önerisini desteklediğini ifade etmiştir. Ovçarov, İran’ın savaş bitmeden Rusya ile savunma işbirliğini sonlandırdığını resmen ilan ederse, Ukrayna-İran ilişkilerinde yeniden olumlu gelişme olabileceğini, ancak bu olmazsa Ukrayna’nın zaferinden sonra İran ile ilişkileri yeniden kurabileceklerini ifade etti. Ovçarov’a göre, Ukrayna-İran ilişkilerinin tamamen kesilmesi kararı alınırca, provokasyonlardan kaçınmak için İran’daki Ukraynalı diplomatların güvenliğini sağlamak için muhtemelen Türkiye’nin yardımıyla güvenli bir biçimde İran’dan çıkarılabileceklerini belirtti. Diplomatların dışında yüzlerce Ukraynalı, İran’da enerji, havacılık ve sağlık sektörlerinde çalışmaya devam etmektedir. İranlılarla ortak aileler kuran Ukraynalı kadınlar var. Ovçarov, bu sivil Ukraynalıların haklarının korunmasını da dikkate almak gerektiğini ifade etmektedir (Erman, 2022).

Ukrayna-İran ilişkilerindeki geçmiş işbirliğine atıf yaparak, yeni dönem Ukrayna-İran ilişkilerini yorumlayanlar da var. Bu bağlamda örneğin Kolesnik (2022), 2003 yılında Bem kentindeki depremde Ukraynalı doktorlar tarafından kurtarılan İranlı çocukların, 2022 yılı itibarıyla Rusya’ya yardım için

çalışıp çalışmadıklarıyla ilgili bilişimi sorgulamaktadır.

Ukrayna'daki İran İslam Cumhuriyeti sayfası olan ukraine.mfa.gov.ir adresi, 2022'nin ikinci yarısında kapatıldı. İran Büyükelçiliği'nin söz konusu adresi tıklandığında bazen İran Dışişleri Bakanlığı'nın sayfası olan <https://mfa.gov.ir/> açılmaktadır, bazen de “sayfaya ulaşamıyor” uyarısı görülmektedir. Ancak İran'daki Ukrayna Büyükelçiliği sayfası olan iran.mfa.gov.ua/ adresi, Nisan 2023 tarihinde de açık kalmayı sürdürmektedir. Tahran'daki Ukrayna Büyükelçiliği'nin sayfasında belirgin gündem, Rusya'nın Ukrayna'ya yaptığı saldırılardır.

18 Eylül'de Rusya, İran'ın yeni teslim ettiği Shahed-136 insansız hava araçlarının yardımıyla Ukrayna kuvvetlerine ciddi hasar verdi. Rus renklerine boyanarak adı “Geran-2” olarak değiştirilen uçaklar, Ukrayna Silahlı Kuvvetleri'nin Harkiv bölgesinin kuzeydoğusundaki zırhlı ve topçu mevzilerini bombalamıştır. Ukrayna'daki İranlılar, 30 Eylül 2022 tarihinde Kiev'deki İran Büyükelçiliği önünde İran'ın Rusya'ya insansız hava araçları göndermesini protesto etti. Büyük ölçüde İranlıların katıldığı 30 Eylül'deki protesto fazla medyada yer almadı, sonrasında 18 Ekim 2022'de Kiev'deki İran Büyükelçiliği önünde Ukraynalı bir milletvekilinin ve Ukraynalıların da katıldığı bir protesto daha düzenlendi (Espresso TV, 2022; Ukrinform TV, 2022, 30 Eylül).

28 Ekim 2022'de ise Kiev'de, Bağımsızlık Meydanı'nda İranlılar, ülkelerinin Rusya'ya savaş uçağı satışı barışçıl bir biçimde protesto etti. Kiev'deki İranlı protestocular, “İran'ı Rus terörünü desteklemekle ve Ukraynalıları öldürmekle” suçluyor. Protestoya ağırlıklı olarak Ukrayna vatandaşı olan İranlılar katıldı. Onları destekleyen Ukraynalılar da katıldı.

Protestonun düzenleyicisi Mesud Goreyşi, “İran, Ukrayna'ya karşı savaşan Rusya'ya yardım etmeye başladığı için, etkinliğimiz Ukrayna'yı korumayı ve desteklemeyi amaçlıyor. ... Rusya, bu insansız hava araçlarıyla Kiev ve diğer kentleri bombalıyor, birçok insan patlamalardan zarar görüyor” diye konuştu. Goreyşi, İran'da Tahran yakınlarında doğdu, yedi yaşından beri Kiev'de yaşamaktadır. Babası siyasetle uğraştı, insan haklarını savundu ve 1993'te Ukrayna'daki ilk İranlı mültecilerden biri oldu. Ukrayna vatandaşı olan ve Rusça konuşan Goreyşi, “birçok İranlı, Kiev'de ve Ukrayna'nın diğer şehirlerinde yaşıyor. Ukrayna çok uluslu bir devlet, biz de bu ülkenin bir parçasıyız. İran liderliği Rusya'ya insansız hava araçları satıyor, bunlar şu anda Ukrayna'da patlayan ve İranlıları da öldürebilen insansız hava araçlarıdır.” Goreyşi, İran'da Mehsa Emmini'nin ölümü sonrası patlak veren protestoları, 2013-14 döneminde Ukrayna'daki Maydan protestolarına benzetmiştir. Ukrayna Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan bir Ukrayna vatandaşı olarak, yurttaşlarına Ukrayna'yı savunmaya hazır etnik İranlılardan oluşan bir birlik oluşturmalarını önerdi. Protestoda atılan sloganlar: “Rusya'yı destekleme”, “Ukrayna'ya zafere”, “İslam Cumhuriyeti'ne ölüm”, “Kadın, yaşam, özgürlük” vs. (Ukrinform TV, 2022, 28 Ekim).

22 Ekim 2022 tarihinde Almanya'nın Berlin kentinde İran'da Mehsa Emmini'nin ölümü sonrasında düzenlenen birçoğu İranlı olan 80,000 protestocunun katıldığı eylemde Ukrayna bayrağı da açıldı. 8 Ocak 2020'de Tahran yakınlarındaki Ukrayna yolcu uçağının düşürülmesi sonucu eşi ve kızı hayatını kaybeden Hamed İsmailiyun, gösterinin baş konuşmacısıydı (Ukrinform, 2022, Ekim 22).

Böylece yurtdışındaki İran diasporası Ukraynalıların da desteğini alarak, İran-Ukrayna ilişkileri bağlamında iki olayı anma ve protesto etme sürecine dâhil oldu:

1. Ocak 2020'de sivil Ukrayna uçağının İran semalarında yanlışlıkla düşürülmesi
2. Eylül 2022'de İran'ın Ukrayna'ya karşı kullanılmak üzere Rusya'ya insansız hava araçları verdiği için açığa çıkması

Ekim 2022'de Lüksemburg'da düzenlenen Avrupa Birliği dışişleri bakanları toplantısına katılan Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmitro Kuleba, şu sözlerle Avrupa Birliği'ni Rusya'ya Ukrayna'ya yönelik saldırılarda kullanılan İHA'ları tedarik ettiği için İran'a yaptırım uygulamaya çağırıldı: “Bugün Ukrayna-İran ilişkileri tarihinde ilk kez İran'a yaptırım çağrısında bulundum. ... Rusya Federasyonu'na silah tedariki nedeniyle İran'a yaptırım uygulama zamanı gelmiştir.” Avrupa Birliği'nin en üst düzey dış politika temsilcisi Josep Borrell, Avrupa Birliği'nin İran'ın Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşına katılmasıyla ilgili kanıt aradığını

söyledi. Başlangıçta İran, insansız hava araçlarını Rusya'ya tedarik ettiğini reddetmişti (Novini247, 2022).

16 Aralık 2022 tarihinde, Ukrayna hükümetine bağlı *Dezenformasyonla Mücadele Merkezi*'nin (Центр протидії дезінформації) bir raporunda ifade edildiğine göre; İran'ın Rus ordusuna desteği sürmekte olmasına rağmen İran'da resmi makamlar ve halk arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. İran'da halkın çoğu, İran'ın Rusya-Ukrayna savaşına katılmasını desteklememektedir. Ukrayna'nın 1990'lı ve 2000'li yıllarda İran'la gerçekleştirdiği geçmişteki kapsamlı iş birliği, güncel olaylar çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Ukrayna ile ilişkilerin bozulmasından tam sorumlu olan ve Rusya'nın savaş suçlarına ortak olan Tahran'dır. Siyasi ve ekonomik İran-Rus ittifakı şu anda geçici bir çıkar çatışmasına dayanıyor. İran, Rusya'dan siyasi ve ekonomik destek istiyor ve Putin için Batı'ya karşı anti-demokratik bir koalisyon oluşturmak ve buna bağlı olarak İran'ı Ukrayna'daki savaşa tamamen dâhil etmek önemli. Batı'dan gelen yeni yaptırım tehdidi, İran'ın "Ukrayna sorunu" konusundaki tutumunu etkilemek için bir sınırlama aracı olmaya devam ediyor. 12 Aralık'ta AB tarafından İran'a karşı kamikaze insansız hava araçları tedariki ve protestoların bastırılması için onaylanan yeni yaptırım paketi, İran'ı Rusya'ya sağlamayı planladığı füze menziline sınırlamaya itti. Bu bağlamda, devam eden diplomatik çabaların arka planına karşı, Ukrayna'nın birçok Avrupa ülkesinde İran rejimine karşı binlerce eylem gerçekleştirmiş olan İran diasporası ile de ilişkilerini geliştirmesi gerekmektedir. *Merkez*, Rusya'ya karşı zaferin ardından Ukrayna'nın İran ile resmi ilişkilerini yeniden kuracağını ifade etmektedir (CPD, 2022).

19 Ocak 2023'te TRT World'e verdiği bir röportajda İran Dışişleri Bakanı Abdullahiyan, İran'ın uluslararası hukuk çerçevesinde ülkelerin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tanıdığını, bu yüzden Tahran ve Moskova arasındaki mükemmel ilişkilere rağmen Kırım, Luhansk ve Donetsk bölgelerinin Ukrayna'dan ayrılmasını ve ilhakını tanımadıklarını söyledi (TRT World, 2023).

1 Şubat 2023 tarihinde, Kiev'de 1994 yılında kurulan Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'nin (Центр близькосхідних досліджень) yöneticisi İgor Semivolos, Ukrayna ve İran arasındaki ilişkilerin nasıl gelişeceği ile ilgili sorulara yanıt verdi (Ukrinform TV, 2023, Şubat 1). Semivolos, Ukrayna-İran ilişkilerinde bir süredir yaptığı açıklamalarda dört temel noktanın altını çizmektedir:

- İran rejimine karşı birçok Avrupa ülkesinde düzenlenen protestolara Ukraynalıların da dâhil olduğunu vurgulayan Semivolos, Ukrayna'nın İran'a muhalif olan İran diasporası ile ilişkilerini geliştirmesini önermektedir.
- Semivolos, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın da Batı'nın Tahran'la ilişkilerinin ısındığı dönemlerde İran'la işbirliğini yeniden tesis etme fırsatlarını değerlendirmeye çalıştıklarını anımsatmaktadır. Bunu Ukrayna da 2015'te yapmıştır ve yapmayı sürdürebilir.
- Semivolos, Ukrayna'nın İran'la diplomatik ilişkilerini keserek kazanabileceğini düşünmüyor. Ayrıca İran için Ukrayna ile ilişkilerin çok önemli olmadığını ama Ukrayna ile ilişkilerin kaybedilmesinin İran tarafından büyük bir talihsizlik olarak görülebileceğini de ifade etmektedir.
- Semivolos, şimdi Ukrayna ve İran'da sahip olunan her şeyin Barack Obama'nın politikasının sonuçları olduğunu ifade etmektedir. Çünkü 2015'te İran'la yapılan nükleer anlaşma, ABD için stratejik bir yenilgiye ve Barack Obama'nın ise büyük bir hatasına dönüştü. İran, 2015'ten sonra aldığı kaynaklar sayesinde yeni füze programları başlattı ve insansız hava aracı üretimini hızlandırdı. Bu, 2018'de ABD'nin anlaşmadan çekilmesine kadar sürdü.

Ağustos 2022'de, Ukrayna'nın İran'daki Büyükelçisi Sergiy Burdilyak, İran'ın Rusya'ya insansız hava aracı sağladığına dair doğrudan bir kanıt olmadığını, bu yüzden Ukrayna'nın İran'la işbirliğini sürdürmesi gerektiğini savundu. Burdilyak, 2015'te beşinci Cumhurbaşkanı Poroşenko tarafından İran'da Ukrayna Büyükelçisi olarak görevlendirilmişti. 24 Haziran 2022 tarihinde ise altıncı Cumhurbaşkanı Zelenski, tarafından Büyükelçilik görevinden alındı.

1965 yılında Ukrayna'nın Lviv kentinde doğan Sergiy Burdilyak, 16 Mart 2023 tarihinde yaşamını yitirdi. Burdilyak, 2015-2022 yılları arasında Tahran'da Ukrayna'nın Büyükelçisi olarak Ukrayna-İran

ilişkilerini geliştirmek için en fazla çabalayan Ukraynalı diplomat olarak görülebilir.

Burdilyak görevden alındıktan yaklaşık iki ay sonra 17 Ağustos 2022’de verdiği bir röportajda, “İran için aslında bir uçak endüstrisi yarattık” diyerek, İran ile işbirliği yapmakla övünmüştür. Burdilyak, Ukrayna-İran ilişkileriyle övünen ve bunların daha da geliştirilmesi gerektiğini söyleyen bir Ukraynalı diplomattır. Burdilyak, İran’ın Rusya’ya Ukrayna’yı vurması için silah verdiğine inanmadığını bildiriyor: “İran’a nasıl bakacağız? İran halkı bize her zaman dost oldu. Siyasi camiaya gelince, İran’ı bir ortak olarak görelim. Düşman değil, dost değil, diyalog kurmamız gereken bir ortak. Temas noktaları ve karşılıklı çıkar alanları için” diye vurguladı (Radio NV, 2022).

2022’de görevden alınan Burdilyak’ın yerine Oleksandr Samarskiy atandı. Samarskiy, 2010-2014 yılları arasında da İran’da Ukrayna’nın Büyükelçisi olarak çalışmıştı. Büyükelçi Samarskiy, Ocak 2023 tarihinde Ukrayna TV kanalı 5 Kanal’a verdiği bir röportajda “Ukrayna ve İran arasında hala ticari ve diplomatik ilişkilerin olduğunu” ifade etmiştir (Kanal 5, 2023).

Ukrayna-İran ilişkilerinin temeli haline gelen ticari ilişkiler, 2000’li yıllarda giderek artan bir biçimde gelişti. Bu ilişkilerin önemli bir özelliği, Ukrayna mallarının İran’a ihracatının İran’dan yapılan ithalata göre baskın olmasıdır. İkili işbirliği, ağırlıklı olarak tarım, makine, metalurji, yakıt ve enerji ve altyapı alanlarından gelen ürünlerle ilgiliydi. 1992’den 2021 yılına kadar ticari hacim değişen oranlarda kendini gösterdi (Panova ve Jevago, 2022: 19).

Ancak ABD ve İran arasındaki gerilim arttıkça, bundan Ukrayna’nın İran’la ticareti de zarar görmektedir. Yıllar geçtikçe söz konusu ticari hacmin hızlıca azaldığı görülmektedir. İran, Ukrayna’nın tarım ve gıda sektörleri için önemli bir rol oynamaktadır (Derjavna Slujba Statistiki Ukraini, 2023; UCAB, 2020).

2014 ve 2018 yılları arasında Ukrayna ve İran arasındaki ticaret hacmine bakıldığında, üçte bir oranında (%29) bir düşüş görülmektedir. Şöyle ki, 2018 yılında Ukrayna’dan İran’a tarım-gıda ürünleri ihracatı 420,8 milyon Amerikan doları iken, 2014 yılında bu rakam 591,2 milyon Amerikan dolarıydı. 2014-2018 yılları arasındaki dönemde Ukrayna için İran’ın toplam tarımsal gıda ihracatındaki payı, ortalama %2-3 oranında olmuştur (UCAB, 2020).

Diğer yandan, aynı şekilde İran’dan Ukrayna’ya yapılan tarım-gıda ürünleri ihracatı da söz konusu dönemde azaldı. 2018’de 16,5 milyon Amerikan dolarıydı. Ancak bu hacim, 2014’e göre %41 oranında daha azdır. Ukrayna, İran’a tarım-gıda ürünlerinin temel ihracatçıları arasındadır (UCAB, 2020).

Ukrayna-İran arasındaki ticaret hacmi 2019 yılında da düşmeye devam etti. Böylece, 2019 yılının ilk 10 ayı için, Ukrayna’dan İran’a tarım-gıda ürünleri ihracatı, 2018’in aynı dönemine göre %63 daha az olan 153,9 milyon Amerikan doları oldu. Ukrayna’nın İran’a ihraç ettiği başlıca hammaddeler şöyledir: Ukrayna’dan İran’a toplam tarımsal gıda arzının %82’si mısırdır ve mısırın ticari hacmi 126,4 milyon Amerikan dolarıdır. Diğerleri, sırayla: çavdar - 17,6 milyon Amerikan doları (%11) ve soya fasulyesi - 8,2 milyon Amerikan doları (%5) (UCAB, 2020).

Buna karşılık 2019 yılının ilk 10 ayında İran’dan tarım-gıda ürünleri ithalatı 2018’in aynı dönemine göre %3 artarak 12,6 milyon Amerikan doları oldu. Ukrayna’nın İran’dan satın aldığı başlıca ürünler şunlardır: kuru üzüm - 4,5 milyon Amerikan doları (%36), hurma - 2,1 milyon Amerikan doları (%17) ve ağırlıklı olarak balkabağı ve sarımsaktan oluşan sebzeler - 1,8 milyon Amerikan doları (UCAB, 2020).

İran’a uygulanan yaptırımlardan, Ukraynalı tarım üreticileri ve ihracatçılarının zarar edeceği tartışılmaz bir gerçektir. Ancak 2014-2020 yılları arasında İran’ın Ukrayna’dan yaptığı toplam tarım-gıda ihracatındaki payının %3’ü geçmediğine dikkat edilmelidir. Bu, İran’ın Ukrayna için ana pazar olmadığı anlamına geliyor. Diğer yandan Rusya pazarı kapandıktan sonra, Ukraynalı ihracatçıları pazarlarını farklılaştırmayı öğrendiler. Böylece İran ile ticari ilişkilerinin kesilmesi durumunda Ukrayna, ticaret akışını “Orta Doğu ve Basra Körfezi”ndeki diğer ülkelere yönlendirebilecektir (UCAB, 2020).

İran, Ukrayna’nın önemli bir ticari ve ekonomik ortağı olmaya devam ediyor. 2021’de Ukrayna ile İran arasındaki ticaret cirosu, mal ihracatı 624,9 milyon Amerikan doları, ithalat 98,8 milyon Amerikan doları

olmak üzere 723,7 milyon Amerikan dolarını buldu. Ukrayna için pozitif bakiye, 526,1 milyon Amerikan dolarıdır. Ukrayna'nın İran'a ihracatının temeli, %97 oranında tarım ürünleri ve gıda ürünleridir. Ukrayna'nın İran'dan ithalatının temeli, yenilebilir meyveler ve sert kabuklu yemişler, sebzeler ve bunların işlenmesi ve farmasötik ürünlerdir (İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği, 2019, Aralık 12)

Önceki yıllara göre ticaret hacmindeki aşırı azalma da göz önünde bulundurulduğunda, ilişkilerin özellikle 2018 yılında İran'a karşı artmaya başlayan ABD yaptırımlarıyla darbe aldığı görülmektedir.

Ukrayna ve İran arasındaki ikili ticaret ve ekonomik işbirliğinin en yoğun ve etkin olduğu sektörler şöyledir: tarım, makine mühendisliği, metalürji, yakıt, enerji, ulaşım, vs. Son yıllarda iki ülke arasında eğitim, medya, spor, müzik, tiyatro, üniversiteler arası değişim programları, kültür merkezleri vb. alanlardaki işbirliği etkin olarak gelişti. İkili ilişkiler arasında kültürel ilişkilerin konumunun ne kadar geniş olduğu görülmektedir.

24 Kasım 2021 tarihinde İran İslam Cumhuriyeti'nin Ukrayna Büyükelçiliği ve Kiev Ulusal Dilbilim Üniversitesi arasında ortak bir web semineri düzenlendi. Web seminerine Ukrayna ve İran'daki diğer üniversitelerin öğretmen ve öğrencileri de davet edildi. Kiev'deki İran Büyükelçisi Manuçehr Muradi, öğretim üyelerine ve öğrencilere yönelik çevrimiçi bir konuşma yaptı. Büyükelçi Muradi, "İran İslam Cumhuriyeti ve Ukrayna Arasındaki İkili İlişkiler ve Fars Dilinin Önemi" başlıklı konuşmasında, ikili ilişkilerin çeşitli yönlerinin yanı sıra Farsça öğreniminin ikili ilişkilerdeki rolü üzerinde durdu (Ukrayna'daki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği, t.y.a).

Panova ve Jevago (2022: 21), Ukrayna'da İran üzerine odaklanan araştırmaların neredeyse olmamasını Ukrayna'nın İran söyleminde kendi pozisyonlarını öne çıkaracak yapıcı bir politikanın olmamasının temel nedenidir demektedir.

6. İkili İlişkilerin Görselliği Üzerinden Değişim Sürecinin Simgesel Boyutu

Kültürel sosyolojik çerçevede, görsel kayıtların giderek arttığı günümüzde toplumsal ilişkilerin birer cisimleşmiş göstergesi olan görsel boyutun temsilleri giderek daha önemli olmaktadır. Bu başlık altında 1991'den 2023'e kadar değişen Ukrayna-İran ilişkileri, görsel açıdan da ifade edilmektedir. Ancak Ukrayna-İran ilişkilerinin görsel boyutunun kayıtlarının sayısı oldukça azdır. Bu nedenle ulaşılabilen az sayıdaki görseller arasından, ikili ilişkilerdeki tarihsel değişimi görsel olarak en fazla simgelediği düşünülenler seçildi. Bu bağlamda, 1991-2023 yılları arasında yaklaşık olarak otuz yıllık Ukrayna ve İran arasındaki ilişkinin değişim sürecinde dikkat çekici kimi boyutlar, kısaca ilk dokuz görsel aracılığıyla ifade edilmektedir. Son görsel olan onuncu görsel aracılığıyla, Ukrayna-İran ilişkilerindeki olası ortak mitolojik bağlantıların varlığı simgesel boyutta kısaca sorgulanmaktadır.

Şubat 2019'da İran İslam Devrimi'nin 40. yıldönümü dolayısıyla Kiev'deki İran Büyükelçiliği'nde düzenlenen resepsiyonda, Ukrayna ve İran bayraklarının yer aldığı *Görsel 1*'deki pasta kesildi (Erman, 2022). Bu dönemde, Ukrayna-İran ilişkileri kurumsal düzeyde sürmekteydi ve her iki taraf da bu ilişkinin sürdürülmesi için şu ya da bu ölçüde çaba gösteriyordu. Bu pasta, ayı zamanda 1991'den 2019 yılına kadar olan ikili ilişkileri özetleyen bir simge olarak da görülebilir.

Görsel 1. Kiev’de İslam Devrimi Zaferinin 40. Yıldönümü Pastası

Kaynak: Erman, 2022

7 Şubat 2020 tarihinde Kiev’deki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği’nde “Ortadoğu’daki durum ve İran-Ukrayna ilişkilerinin geleceği” konulu bir yuvarlak masa toplantısı, *Görsel 2*’de görüldüğü biçimiyle düzenlendi. Toplantıya İranlı ve Ukraynalı ilgili kesimler katıldı (Ukrayna’daki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği, t.y.b). Bu dönemde ikili ilişkiler, özellikle İran tarafının öncülüğünde sürdürülmeye çalışılmaktaydı.

Görsel 2. Kiev’deki İran Büyükelçiliği’nde İkili İlişkilerin Değerlendirilmesi Oturumu

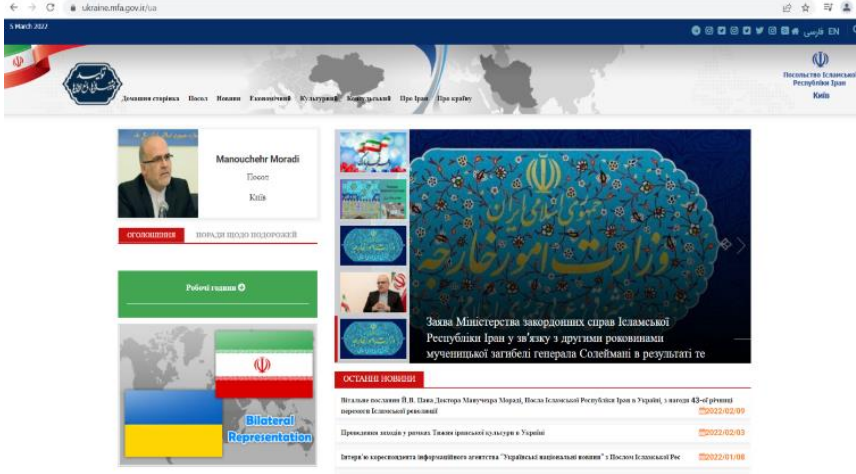

Kaynak: Ukrayna’daki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği, t.y.b

Görsel 3, Kiev’deki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği’nin 5 Mart 2022 tarihli Ukrayince sayfasıdır (Özkan, 2022, Mart 5). 2022’nin sonlarına doğru, sayfa erişime kapatılmıştı, günümüzde de hâlâ kapalıdır. *Görsel 3*, 2022’nin Mart ayında sayfaya henüz erişilebilirken yazar tarafından ekran alıntısı biçiminde elde edildi. Görselde görüldüğü gibi İran, Ukrayna’nın hem Kırım hem Donetsk-Luhansk bölgesini Ukrayna’nın bir parçası olarak göstermektedir. Oysa Rusya Federasyonu, 2014 yılında Kırım Yarımadası’nı ve Donetsk-Luhansk bölgelerinin büyük bir kısmını Ukrayna’dan ayırmıştı. Bu görselde İran’ın, Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü tanıdığı ve Ukrayna’yla görsel ilişkisini Rusya’nın anlayışına karşıt bir biçimde sürdürdüğü görülmektedir. Çünkü 2014 yılı itibariyle Rusya merkezli haritalarda,

Kırım Yarımadası Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak gösterilirken, Donetsk-Luhansk bölgelerinin büyük bir kısmı Ukrayna'dan ayrı birer cumhuriyet olarak gösterilmektedir. Görselde ayrıca dikkat çekici bir ayrıntı olarak İran haritasının, Türkiye üzerinden yayılarak Ukrayna'ya uzandığı görülmektedir; bu durumun anlamlandırılması ise, ayrı bir çalışmanın konusu yapılabilir.

Görsel 3. 5 Mart 2022: Kiev'deki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin Ukrayince Sayfası

Kaynak: Özkan, 2022, Mart 5 [Ekran Alıntısı]

7-10 Şubat 2022 tarihleri arasında Kiev'de, İslam Devrimi'nin zaferinin 43. yıldönümüne adanmış *Fars Dili ve İran Kültürü Haftası* programı kapsamında bir dizi kültür ve edebiyat etkinlikleri gerçekleştirildi. Etkinliklerde 2022 yılının, aynı zamanda İran ve Ukrayna arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 30. yıldönümü olduğu anımsatıldı. Başlıca etkinlikler şunlardı: İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği kütüphanesinin açılışı (bkz. *Görsel 4*); Kiev'de İran'ın Büyükelçisi Muradi'nin Farsça uygulamalı kaligrafi dersi; Kiev Ulusal Dil Üniversitesi'nde İran Araştırmaları Merkezi'nin açılışı; açılıştta İran Büyükelçisi Muradi ile Kiev Ulusal Dil Üniversitesi Rektörü'nün konuşmaları; İran müziği ve müzik eserlerinin icrası üzerine çevrimiçi ders; İran tarihi ve Fars edebiyatı üzerine çevrimiçi seminerler; vs.

Görsel 4. Kiev'de İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kütüphanesinin Açılışı

Kaynak: Levchin, 2022, Şubat 10

Ukraynalı bilim insanları tarafından verilen seminerler arasında başlıca şu konular yer aldı: Farsça antroponimler; İran'daki lehçeler ve dil türleri; İran'ın Ahameniş dönemi; Firdevsi'nin Şahnamesi'ndeki Siyavaş'ın intikamıyla ilgili bölümün çevirisi üzerine; vs. Etkinlikler Farsça ve Ukrayince dillerinde gerçekleştirildi (Levchin, 2022, Şubat 10).

Ukrayna'daki İranlılar, 18 Ekim 2022 tarihinde Kiev'deki İran Büyükelçiliği önünde İran'ın Rusya'ya insansız hava araçları göndermesini protesto ettiler. Protestolar Ekim 2022'de de sürdürüldü. Protestoya Ukraynalı Milletvekili Oleksiy Gonçarenko da destek verdi. Gonçarenko, *Görsel 5*'te [Ekran Alıntısı] en öndeki büyük Ukrayna bayrağının bir ucundan tutan beyaz gömleklili takım elbiseli erkektir. Protestoda "İran halkı Ukrayna'yla dosttur", "Rusya İran Beyazrus Şer Ekseni'dir", vs. gibi pankartlar taşındı (Espresso TV, 2022, Ekim 18). Görüldüğü gibi 2022 yılının sonlarına doğru ikili ilişkiler giderek kırılmaya doğru gitmektedir, söz konusu kırılma üzerindeki en büyük etken, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı kullandığı İran yapımı silahların açığa çıkması olmuştur.

Görsel 5. Kiev'de İran Büyükelçiliği Karşısında İranlılar ve Ukraynalılar İran'ı Protesto Ediyor

Kaynak: Espresso TV, 2022, Ekim 18 [Ekran Alıntısı]

Görsel 6'da görüldüğü gibi Ukrayna'daki İranlılar, 28 Ekim 2022 tarihinde Kiev'de Bağımsızlık Meydanı'nda yaptıkları protestoda, İran'ın İslam Devrimi öncesindeki bayrağını taşıdılar (Ukrinform TV, 2022, Ekim 28). Kiev'deki bu gösteride esas protesto edilen durum, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı kullandığı İran yapımı silahlar oldu.

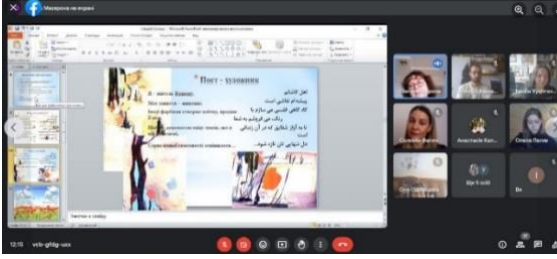
Görsel 6. Kiev'de Bağımsızlık Meydanı'nda İranlılar ve Ukraynalılar İran'ı Protesto Ediyor

Kaynak: Ukrinform TV, 2022, Ekim 28 [Ekran Alıntısı]

21 Nisan 2023 tarihinde Facebook'taki "Fars Dili ve Ukrayna'da İranioloji (Перська мова та іраністика в Україні)" adlı Ukrayince grup, İranlı şair Sohrab Sepehri'yi anmak için bir etkinlik düzenledi. Etkinlik, Lviv İvan Franko Ulusal Üniversitesi tarafından düzenlendi. Sohrab Sepehri'nin Farsça şiirlerini Ukrayince'ye çeviren öğrenci ve öğretim üyeleri etkinliğe katıldı. Doç. Dr. Olena Viktorivna Mazepova, sunum yaptı (Levchin, 2023, Nisan 26). 2023 yılına gelindiğinde birçok alanda ikili ilişkilerdeki olanaklar kapatılmışken, *Görsel 7*'de görüldüğü gibi kültürel alanda kısmi de olsa birtakım etkileşimler kurulmaktadır. Ancak bu örnekteki etkileşim, Ukrayna-İran arasında değil, tek cisimsel yönlü olarak Ukraynalılar ve İran kültürü arasındadır.

Görsel 7. Ukraynalılar, Facebook'ta Sohrab Sepehri'yi Anma Etkinliği Düzenledi

Kaynak: Levchin, 2023, Nisan 26

Ukrayna Hava Kuvvetleri, Ukrayna'nın Rusya'nın 7 Mayıs'ı 8 Mayıs'a bağlayan gece Bryansk'tan fırlattığı 35 adet "Shahed 136/131" insansız hava araçlarının hepsini düşürdüğünü bildirdi (bkz. *Görsel 8*). Censor adlı Ukrayince Twitter (yeni adıyla X) hesabı, söz konusu haberi 35 adet Shahed'i simgeleyerek paylaştı (Censor, 2023, Mayıs 8). Ukrayince medyada ve sosyal medya hesaplarında özellikle 2023 yılının başları itibariyle neredeyse her gün, Rusya'nın Ukrayna'ya fırlattığı İran yapımı kamikazelerin adı geçmektedir. Görüldüğü gibi, 1991'den özellikle 2020 yılına kadar Ukrayna-İran ilişkisi, ABD dolayısıyla gerilip kopma aşamasına gelirken, 2022-23 itibariyle özellikle Rusya dolayısıyla gerilip kopma aşamasına gelmiştir.

Görsel 8. Ukrayna Sosyal Etkileşim Ağları: Ukrayna Hava Kuvvetleri, Rusya'nın Fırlattığı İran Yapımı Shahed'leri Düşürüyor

Kaynak: Censor, 2023, Mayıs 8

Kiev'in merkezindeki Velika Vasilkivska caddesinde "Hayyam (Хайям)" adlı Helal Pers Mutfağı restorantı bulunmaktadır. Restorantın internet sayfası Ukrayince ve İngilizce dillerinde hazırlanmıştır (bkz. *Görsel 9*). Hayyam restoranında, Avrupa ve Doğu mutfağının lezzetleri bir arada sunulmaktadır (Hayyam Restorantı, 2023, Mayıs 8). 1048-1131 yılları arasında İran'da doğup yaşamış olan şair Hayyam, İran kültürüyle ilişkili temel kişilerden biri olarak bilinir. Şair Hayyam'ın adını taşıyan bu restoran da Kiev'de yaşayan İranlılar tarafından açılmıştır. Gündelik yaşamın bu boyutları, ikili ilişkilerin sadece politika ve ekonomi alanında olmadığını, mutfak lezzetleri alanında da kurulabildiğini göstermektedir. Hatta bu açıdan, Ukrayna-İran arasındaki kültürel ilişkilerin, politik-ekonomik ilişkilerden çok daha dayanıklı olduğu görülmektedir.

Görsel 9. Kiev’de “Hayyam” Adlı Helal Pers Mutfağı

Kaynak: Hayyam Restoranti, 2023, Mayıs 8 [Galeri Görseli]

Üç Diş (Tri Zıb), 1992’den beri Ukrayna’nın devlet armasıdır. İran bayrağındaki üçlü simgenin ise Allah adının Arapça yazılışının bir biçimlendirilmesi olduğu ifade edilmektedir ve 1980’den beri kullanılmaktadır. Ancak Ukrayna ve İran bayraklarındaki üçlü simgelerin hem mitolojik, hem ulusal, hem dini boyutları olduğu varsayılabılır. Aynı zamanda benzer bir kökene de dayanabilirler. Çünkü politik-kültürel simgelerin sahne önünde ifade edilen anlamlarının dışında sahne arkasında da anlamları olabileceği göz önünde bulundurulursa, Ukrayna’nın devlet armasındaki *Üç Diş*, İran İslam Cumhuriyeti’nin devlet armasındaki *Tevhid simgesi* ve Sikh inancının *Khanda* simgeleri arasındaki görsel benzerlik, ayrı bir çalışmanın konusu yapılabilir. Bu çalışmada şimdilik sadece şunlar not edilebilir: Kiev Rusları devletinin prensi I. Vladimir, 988’de Bizans devletiyle de yakın ilişkilerinin etkisiyle Hıristiyanlığı bir devlet dini olarak benimsedi. Bugünkü Ukrayna’nın çeşitli dönemlerde devlet simgesi olarak benimsenen *Üç Diş* adlı mızrak, I. Vladimir tarafından bir güç simgesi olarak kullanıldı. Kökeni ve anlamı hakkında çeşitli görüşler vardır. Mızrak, Yunan mitolojisinin deniz tanrısı Poseidon’un simgesiydi. Ayrıca Roma mitolojisi ve Hint mitolojisinde Sikhlerin *Khanda* simgesinin de benzer üç dişli mızrak olduğu ortaya konmaktadır. (*Görsel 10*). Başka bir deyişle, günümüzde hem Ukrayna’nın hem İran’ın devlet armalarındaki üçlü simgelerin mitolojik ortak kökenleri olup olmadığına ilişkin çeşitli sorular ve varsayımlar üzerinden ayrı bir araştırma yapılabilir.

Görsel 10. Ukrayna Devlet Armasındaki Üç Diş, İran Bayrağındaki Tevhid ve Sikh İnançının Khanda Simgesi (Soldan Sağa Sırayla)

Kaynak: Yazar tarafından üç ayrı ekran alıntısının birleşimiyle oluşturuldu.

7. Sonuç

Tarihsel ve kültürel sosyolojik ilkeler çerçevesinde, Ukrayna-İran ilişkileri, üçüncü taraflar dolayısıyla kurulan kurumsal güç ilişkileri ve temel olayların ardışık-çizgisel düzleminde bir yandan kurumsal yapılar, kültürel değerler ve etkili eyleyiciler, diğer yandan görsel simgeler bağlamında ayrıntılı bir biçimde betimlendi. Betimleme sonucunda, 1991-2023 yılları arasında yaklaşık olarak otuz yıl boyunca Ukrayna ve İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkilerin, üçüncü tarafların müdahalesinin azaldığı oranda işbirliğine, arttığı oranda düşmanlığa doğru yaklaştığı görüldü. Özellikle üçüncü taraf olarak ABD’nin bu ilişki üzerinde temel bozuk işlevi oluşturduğu söylenebilir.

İkili ilişkilerde kimi eyleyicilerin etkisi de ayırt edildi. Örneğin Yanukoviç Ukraynası, Poroşenko Ukraynası ve Zelenski Ukraynası'nın İran'la ilişkilerde nasıl farklılaştığı, ayrıntılı bir betimlemeyle ortaya kondu. Ukrayna-İran arasındaki ikili ilişkilerin her iki taraf için de farklı işlevleri olduğu sonucuna da ulaşıldı.

2018'de İran'a karşı uygulanan Amerikan yaptırımları, 2019'da Zelenski döneminin başlaması, 2020'de İran'da yanlışlıkla düşürülen sivil Ukrayna uçağı ve 2022'de başat uluslararası söylemin "Ukrayna savaşı" olarak adlandırdığı sürecin başlamasıyla birlikte; Ukrayna-İran arasında yaklaşık olarak otuz yıl boyunca büyük oranda olumlu olan ilişkiler durma, gerileme, bitme, hatta düşmanlık aşamasına kadar getirildi.

1991'den 2022'ye kadar Ukrayna-İran arasındaki ikili ilişkileri esas bozan etken olarak üçüncü taraf ABD iken, 2022 itibarıyla Rusya olmuştur. 2022'ye kadar genellikle İran tarafı, ikili ilişkilerinin bozulması konusunda Ukrayna'nın ABD ile olan yakınlığını sorumlu tutarken, 2022 sonrasında Ukrayna, ikili ilişkilerinin bozulması konusunda İran'ın Rusya ile yakınlığını sorumlu tutmuştur.

Ukrayna-İran ilişkisindeki işlevsel ve bozuk işlevsel temel değişkenlerle ilgili ulaşılan sonuçlar, aşağıdaki gibi kısaca ifade edilebilir:

Ukrayna-İran ilişkisinin Ukrayna ve İran için işlevleri: Ukrayna-İran arasındaki ikili ilişkiler, büyük ölçüde İran'ın girişiyle geliştirildi. İkili ilişkileri aracılığıyla Ukrayna öncelikle çöken ekonomisini iyileştirmeye çalışırken diğer yandan Rusya'dan bağımsızlaşıyordu, İran ise hem dünya ekonomisiyle bütünleşmek için yeni bir pazar bulmuştu hem Rusya'dan bağımsız bir biçimde eski Sovyet sanayisinden yararlanıyordu. Ukrayna ve İran arasındaki ilişkileri her iki taraf için de en fazla güdüleyen etmen, ekonomiydi. İkili ilişkileri boyunca, Ukrayna'nın İran'ın sanayi sektörünü geliştirdiği, İran'ın ise Ukrayna'nın enerji sektörünü geliştirdiği söylenebilir. Ukrayna; İran'ın nükleer enerjisini geliştirmesine yardım etti, tahıl sağladı, havacılığını geliştirdi, seyir füzeleri sattı. İran; Ukrayna'ya gaz ve petrol sağladı, kuruyemiş sattı. İkili ilişkiler; ticaret, diplomasi, politika ve sanayi alanlarında yoğunlaşsa da kültür, Ukrayna-İran ilişkilerinin en kolay kurulan boyutlarından biri oldu. Ukrayna ve İran arasındaki kültürel ilişkiler, diplomatik ve ticari ilişkiler başladığından beri belli ölçülerde sürekli gerçekleşmektedir. Bunun nedenlerinden biri, kültürel ilişkilerin örneğin sanayi ya da ticari ilişkiler kadar ABD ya da Rusya müdahalesine uğramamasıdır.

Ukrayna-İran ilişkisi üzerinde ABD ve Rusya Federasyonu'nun bozuk işlevleri: 1991'den beri Ukrayna ve İran, aralarındaki ikili ilişkiyi üçüncü tarafların etkisi altında kalmadan sürdürmeye çalışmaktaydı. Ancak bu, günümüze kadar sadece kısmen mümkün olabildi. Ukrayna ve İran arasındaki ilişkiler, bir yandan, her iki ülkenin ABD ile ilişkilerine bağlı olarak belirlenmektedir. Diğer yandan, Ukrayna üzerinde İran ve Rusya arasında rekabet söz konusudur. Üçüncü taraf olarak ABD, Ukrayna-İran ilişkisindeki silah, sanayi ve nükleer enerji işbirliğine müdahale edip özellikle yaptırımlar aracılığıyla işbirliğini olabildiğince engellemiştir. Rusya ise, Ukrayna ve İran arasındaki özellikle ticari ilişkilerdeki işbirliğinden rahatsız olmuştur. 2022 yılına kadar Ukrayna-İran ilişkilerinde özellikle ABD, bozuk işlev oluşturdu. Ukrayna ve İran arasındaki ilişkilerin en olumlu olduğu dönemde bile, Ukrayna-İran ikili ilişkilerinde Amerikan etkisinin, bozuk işlevleri görülebilir. 2022 yılının sonlarına doğru, Ukrayna-İran ilişkilerinde özellikle Rusya Federasyonu, bozuk işlev oluşturmaya başladı. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı İran yapımı kamikazeleri kullanmaya başlamasıyla Ukrayna-İran arasındaki ilişkiler kopma noktasına kadar geldi. *Silahlı Ukrayna*'dan özellikle Rusya, *silahlı İran*'dan ise özellikle ABD rahatsızdır. Bu yüzden Ukrayna ve İran silahsızlandırılmaya çalışılmaktadır. Amerikan baskısı ve Rus rahatsızlığı, Ukrayna ve İran'ın birbirlerini silah, sanayi, teknoloji, enerji ve ekonomi alanlarında daha fazla güçlendirmesine engel olmuştur.

Ukrayna-İran ilişkilerinin geleceği: Yaklaşık otuz yıldır Ukrayna'nın ABD ile, İran'ın Rusya Federasyonu ile yakın ilişkileri, Ukrayna ve İran arasındaki ikili ilişkileri geliştirmenin önünde bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak hem Ukrayna hem İran, ikili ilişkilerinin kendileri dışında ABD ve Rusya gibi üçüncü taraflardan olumsuz olarak etkilendiğinin farkındadır. Bu nedenle üçüncü tarafların

müdahale ve engellemeleri azaldığı ölçüde, Ukrayna ve İran arasında etkisiz kılınmış potansiyel işbirliği alanlarının tekrar kolaylıkla etkin kılınabileceği öngörülebilir.

Каянақча

- Bureyko, N., Maksak, G., ve Şelest, G. (Ed.). (2019). *Українська призма: зовнішня політика 2018*. Аналітичне дослідження // ГО Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. ISBN 978-617-7157-91-4. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15377.pdf>
- Buzarov, A. (2018, Temmuz 12). *A. Бузаров: отношения Ирана с Украиной зависят от их отношений с США*. Andrey Buzarov, Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=f6bL8JBvN9o>
- Buzarov, A. (2020, Ocak 22). *Ситуация в Иране. Тенденция развития Ирана. Александр Аулин и Андрей Бузаров*. Andrey Buzarov, Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=3yjba3sP1gc>
- Caner, D. (2020, Ocak 14). *İran'ın Ukrayna uçağını düşürmesi sonrası gelişmeler*. İRAM. <https://iramcenter.org/iranin-ukrayna-ucagini-dusurmesi-sonrasi-gelismeler/>
- Censor. (2023, Mayıs 8). *Ukrayna Hava Kuvvetleri 35 Shahed düşürdü*. Censor [Ekran Alıntısı]. https://twitter.com/censor_net/status/1655426663935516673?s=20
- CPD. (2022, Kasım 16). *Чому Іран став країною головних військових прихильників росії*. Центру протидії дезінформації. <https://cpd.gov.ua/main/chomu-iran-stav-krayinoyu-golovnyh-vijskovyh-pryhylnykv-rosiyi/>
- Den. (1998). *Бехзад МАЗАХЕРІ: Іран шукає надійних партнерів*. <https://day.kyiv.ua/article/den-planety/bekhzad-mazakheri-iran-shukaye-nadiynykh-partneriv>
- Derjavna Služba Statistiki Ukraini. (2023, Mayıs). *Новини*. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Erman, G. (2022, Kasım 4). *Іран та Україна. Як 30 років відносин перетворились на смерті і брехню*. BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63493053>
- Espresso TV. (2022, Ekim 18). *Акція протесту біля посольства Ірану в Києві*. Espresso TV. https://www.youtube.com/watch?v=B9_7Qa-xzpw
- Freedom. (2023, Ocak 8). *Украина и Иран: ключевые вызовы в 2023 году*. FREEDOM. <https://www.youtube.com/watch?v=jKm9DZ93zmA>
- Glavcom. (2021, Eylül 22). *Результати поіменного голосування, № 30 від 22.09.2021 13:01:17 (6 сесія 9 скликання)*. Glavcom. <https://glavcom.ua/pub/pdf/79/7943/Re.pdf>
- Hayyam Restoranti. (2023, Mayıs 8). *Хайям – Persian Cousine Halal*. [Galeri görseli]. <https://khayyam.com.ua/gallereja>
- IRNA-Rusça sayfası. (2022, Şubat 17). *Іран призвал Україну решити кризис дипломатическим путем*. IRNA. <https://ru.irna.ir/news/84653960/Иран-призвал-Украину-решить-кризис-дипломатическим-путем>
- Islamicus Studies. (t.y.). <http://www.islamicstudies.in.ua/>
- İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği (2017, Mart 21). *Іран і Україна - 25 років дипломатичних відносин*. Посольство України в Ісламській Республіці Іран. <https://iran.mfa.gov.ua/news/55759-iran-i-ukraina-25-rokiv-diplomaticnihk-vidnosin>
- İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği. (2019, Aralık 12). *Україна-Іран*. Посольство України в Ісламській Республіці Іран. <https://iran.mfa.gov.ua/cooperation>
- İran İslam Cumhuriyeti'ndeki Ukrayna Büyükelçiliği. (2020, Mayıs 9). *Політичні відносини між Україною та Іраном*. Посольство України в Ісламській Республіці Іран. <https://iran.mfa.gov.ua/cooperation/politic>
- Kanal 5. (2023, Ocak 24). *Україна може нашкодити Ірану, але торгівельні і дипломатичні відносини між країнами ще є– Самарський*. 5 Kanal. <https://www.youtube.com/watch?v=pZfOMR5Vbqo>
- Khamenei.ir. (2022, Mart 1). *Iran supports ending the war in Ukraine; US root of Ukraine crisis*. Khamenei.ir. <https://english.khamenei.ir/news/8879/Iran-supports-ending-the-war-in-Ukraine-US-root-of-Ukraine-crisis>
- Klimkovetskiy, M. (2023, Nisan 16). *Суд Ірану відправив за гроти 10 військових за збиття українського літака МАУ у 2020 році*. Hromadske. <https://hromadske.ua/posts/sud-iranu-vidpraviv-za-grati-10-vijskovih-za-zbittya-ukrayinskogo-litaka-u-2020-roci>
- Kolesnik, O. (2022, Ekim 21). *Іранські хлопчики, яких врятували українські лікарі, стали інструкторами росокупантів?*. ArmiaInform. <https://armyinform.com.ua/2022/10/21/iranski-hlopchyky-yakyh-vryatuvaly-ukrayinski-likari-staly-instruktoramy-rosokupantiv/>
- Kononenko, A. (2000, Şubat 11). *Ахмад Садег-Бонаб: «Надо уважать решение народа»*. Зеркало недели. https://zn.ua/international/ahmad_sadeg-bonab_nado_uvazhat_reshenie_naroda.html
- Kovalçuk, İ. (2012, Şubat 9). *Посол Ірану в Україні: “США не готови розв'язати ще одну війну”*. Сегодня.

<https://www.segodnya.ua/interview/pocol-irana-v-ukraine-csha-ne-hotovy-razvjazat-eshche-odnu-voynu-287457.html>

Kravčenko, V. (2023, Ocak 31). *Санкції тишком-нишком*. <http://ufpa.org.ua/en/node/8287>

Krimskiy, A. Yu. (2008). *Вибрані сходознавчі праці в п'яти томах. Том IV. Іраністика*. Інститут сходознавства НАНУ, Kiev. Baş editör: L.V. Matveeva. ISBN 978-966-8518-85-0. https://shron2.chtyvo.org.ua/Krymskiy_Ahatanhel/Vybrani_skhodoznavchi_pratsi_v_5_t_Tom_4.pdf?

Lahmanyuk, T. (2012). Україна й Ісламська Республіка Іран: шляхи співробітництва. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 10, 202–207. [https://shron1.chtyvo.org.ua/Lakhmaniuk_Tetiana/Ukraina_i_Islamska_Respublika_Iran_shliakhy_spivrob itnytstva.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Lakhmaniuk_Tetiana/Ukraina_i_Islamska_Respublika_Iran_shliakhy_spivrob_itnytstva.pdf)

LB.ua. (2012, Eylül 28). *Янукович на зустрічі з Обамою обговорював “низькозбагачений Іран”*. LB.ua. https://lb.ua/news/2012/09/28/172485_yanukovich_vstreche_obamoy_obsuzhdal.html

Levchin, I. (2022, Şubat 10). *Україна'da Fars dili ve İran kültürü Haftası tamamlandı!* Irina Levchin'in Facebook sayfası [Ekran Alıntısı]. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10226220232439981&set=gm.4833976323364956&idorvanity=2065885653507384>

Levchin, I. (2023, Nisan 26). *Fars dili ve Ukrayna'da İran çalışmaları*. Irina Levchin'in Facebook sayfası [Ekran Alıntısı]. <https://www.facebook.com/photo?fbid=10228960690909730&set=pcb.6118175681611674>

Malyuga, E. (2022, Ağustos 12). *Россия и Иран удвоили свое стратегическое партнерство – ISW*. УНІАН Інформаційне агентство. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/iran-ta-rosiya-stratehichne-partnerstvo>

Nagorniy, S.S. (2010). Розвиток українсько-іранського співробітництва в енергетичній галузі в контексті політики провідних країн світу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. Київ*, 50, 750–757. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35015/117-Nagorniy.pdf?sequence=1>

Novini247. (2022, Ekim 17). *ЕС може да наложи нови санкції проти Ірану, якщо наміри доказателства*. Novini247. https://novini247.com/novini/es-moje-da-nalozi-novi-sanktsii-sreshtu-iran-ako-nameri-dokazatelstva_5145987.html

Ofitsinskiy, R. (2005). *Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті Європейської ідентичності. (На матеріалах періодики Заходу)*. Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда. ISBN 966-7112-92-6. <http://www.ofitsynskyy.uzhgorod.ua/book/pru.pdf>

Özkan, V. (2022, Mart 5). *Kiev'deki İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin Ukrayince sayfası*. [Ekran Alıntısı].

Panova, İ.O. ve Jevago, O.K. (2022). *Перспективи співробітництва України та Ірану*. Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 15: 15-23. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-02>

Pidru4niki. (t.y.). *Формування українсько-іранських відносин*. Pidru4niki. https://pidru4niki.com/1638052055652/politologiya/formuvannya_ukrayinsko-iranskikh_vidnosin

Proročenko, N. O. (t.y.). *Позиції Ісламської Республіки Іран в контексті війни Росії проти України*. Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України». <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsii-islamskoi-respubliki-iran-v-konteksti-viiny-rosii-proty-ukrainy.html>

Rada. (1992, Nisan 26). *Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран*. Rada. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364_019#Text

Radio NV. (2022, Ağustos 17). *Щоб виробити 1000 безпілотників для Росії, Іран має витратити 10 років – Сергій Бурдіяк*. Radio NV. <https://www.youtube.com/watch?v=s5Fw3-hqKTA>

SCRC. (t.y.). http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4649:situatsiya-v-irani-analiz-na-osnovi-ostannikh-podij&catid=64&Itemid=376

Sledz, S. (2001, Şubat 9). *Україна-Іран: Тісне співробітництво на короткому повідку*. Дзеркало тижня. https://zn.ua/ukr/international/ukrayinairan_tisne_spivrobittstvo_na_kороткому_povidku.html

Şeremeta, D. (2021, Eylül 22). *Дві фракції категорично проти: як Рада голосувала за протидію антисемітизму*. Glavcom. <https://glavcom.ua/country/politics/dvi-frakciji-kategorichno-proti-yak-rada-golosovala-za-protidiyu-antisemitizmu-785144.html>

Şeremeta, D. (2021, Aralık 24). *Соціологи з'ясували ставлення українців до держави Ізраїль*. Glavcom. <https://glavcom.ua/country/society/sociologi-zyasuvali-stavlennya-ukrajinciv-do-derzhavi-izrajil-809237.html>

TCH. (2020, Ocak 8). *Під Тегераном розбився пасажирський літак МАУ. Це вже не перша українська авіакатастрофа в Ірані*. TCH. <https://tsn.ua/svit/pid-tegeranom-rozbivnya-pasazhirskiy-litak-mau-ce->

- vzhe-ne-persha-ukrayinska-aviakatastrofa-v-irani-1470627.html
- TRT World. (2023, Ocak 19). *One on One Iranian Foreign Minister Hossein Amir-Abdollahian*. TRT World. https://www.youtube.com/watch?v=mPao5fq_zSA
- UCAB. (2020, Ocak). *Як конфлікт між Іраном та США вплине на торгівлю з Україною*. UCAB. http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/yak_konflikt_mizh_iranom_ta_ssha_vpline_na_torgivlyu_z_ukrainou
- Ukrainska Pravda. (2005, Şubat 3). *Україна продавала крилаті ракети Ірану?* Українська Правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2005/02/3/3006722/>
- Ukrayna'daki İnan İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği. (t.y.a). *Онлайн виступ Посла Ісламської Республіки Іран перед викладачами та студентами*. <https://ukraine.mfa.gov.ir/ua/newsview/659873/Онлайн-виступ-Посла-Исламской-Республики-Иран-перед-викладачами-та-студентами>
- Ukrayna'daki İnan İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği. (t.y.b). *Проведення круглого столу відносно ситуації на Близькому та Середньому Сході та майбутнього взаємин між Іраном та Україною*. <https://ukraine.mfa.gov.ir/ua/NewsView/572763/Проведення-круглого-столу-відносно-ситуації-на-Близькому-та-Середньому-Сході-та-майбутнього-взаємин-між-Ираном-та-Україною>Взято
- Ukrayna Dışişleri Bakanlığı. (2022, Temmuz 15). *Дмитро Кулеба провів телефонну розмову з міністром закордонних справ Ірану Хоссейном Аміром Абдуллахіаном*. <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-proviv-thelefonnu-rozmovu-z-ministrom-zakordonnih-sprav-iranu-hossejnom-amirom-abdullahiyanom>
- Ukrinform. (2012, Mayıs 8). *Україна та Іран домовилися інтенсифікувати культурно-гуманітарні зв'язки*. Ukrinform. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1348922-ukrainska_ta_iran_domovilisya_intensifikuvati_kulturno_gumanitarni_zvyazki_1725633.html
- Ukrinform. (2018, Şubat 20). *Іран не визнає анексію Криму - посол*. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2406837-iran-ne-viznae-aneksiu-krimu-posol.html>
- Ukrinform. (2018, Eylül 5). *Сергій Бурділак, Посол України в Ірані*. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2531004-sergij-burdilak-posol-ukraini-v-irani.html>
- Ukrinform. (2018, Eylül 6). *Сергій Бурділак, Посол України в Ірані. У посольстві вже місяць живе українка, яку не випускають з Ірану*. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2531455-sergij-burdilak-posol-ukraini-v-irani.html>
- Ukrinform. (2022, Ekim 22). *У Берліні на акцію проти іранського режиму вийшли до 80 тисяч людей*. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3599003-u-berlini-na-akciu-proti-iranskogo-rezimu-vijsli-do-80-tisac-ludej.html>
- Ukrinform TV. (2022, Eylül 30). *Іранці вийшли під посольство Ірану в Києві на протест проти*. Ukrinform TV. <https://www.youtube.com/watch?v=56orNWNLT80>
- Ukrinform TV. (2022, Ekim 28). *Don't support russia. Іранська діаспора проти передачі дронів іранським режимом росії*. Ukrinform TV. https://www.youtube.com/watch?v=MWc_b1ZebIE&t=1s
- Ukrinform TV. (2023, Şubat 1). *Атака на військову інфраструктуру Ірану. Хто за цим стоїть та якими будуть наслідки*. Ukrinform TV. <https://www.youtube.com/watch?v=vQuOO4EGseM>
- Ulusal Yüksek Öğretim Kalite Güvencesi Ajansı. (2020). *Річний звіт національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік*. <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-2020.pdf>
- Ustinov, A.V. (2019, Şubat 15). *Медицина освіта: іноземні студенти продовжать навчання у Донецькому національному медичному університеті*. Український Медичний Часопис. <https://www.umj.com.ua/article/137495/medichna-osvita-inozemni-studenti-prodovzhat-navchannya-u-donetskomu-natsionalnomu-medichnomu-universiteti>
- Zamyatin, V. (1998). *«Харківська ініціатива» — втішений приз для слабкого?* День. <https://day.kyiv.ua/article/den-planety/kharkivska-initsiatyva-vtishnyy-pryz-dlya-slabkoho>